

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

На правах рукопису

Кафедра української мови, літератури та методики навчання

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

ТЕМА «ДІТИ ТА ВІЙНА» В ХУДОЖНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ
СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ:
ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ І МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТИ

014 Середня освіта

014.01 Середня освіта (Українська мова і література)

Виконав:

Шедеменко Олег Ігорович,

студент 61-2У групи,

Навчально-науковий інститут філології та історії

Науковий керівник:

Гоголь Наталія Валеріївна,

доктор педагогічних наук, професор

АНОТАЦІЯ

Шедеменко О. І. Тема «діти та війна» в художній інтерпретації сучасних українських письменників: літературознавчий і методичний аспекти.

Магістерська робота присвячена комплексному літературознавчому й методичному осмисленню теми «діти та війна» в сучасній українській літературі та особливостям її вивчення в освітньому процесі основної школи. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю науково виваженого й педагогічно доцільного підходу до художніх текстів, що репрезентують травматичний досвід війни крізь призму дитячого світосприйняття, а також потребою формування в учнів емоційно-ціннісного ставлення, емпатії та громадянської свідомості.

У роботі уточнено теоретичні засади дослідження категорій «тема», «художня інтерпретація», «література для дітей і підлітків», окреслено специфіку художнього осмислення воєнної дійсності в текстах для юного читача. Проаналізовано твори сучасних українських письменників, зокрема Галини Кирпи «Мій тато став зіркою» та Олександра Михеда «Котик, Півник і Шафка», у яких війна постає не лише як історична подія, а й як глибокий психологічний досвід дитини, пов'язаний із втратою, страхом, дорослішанням і пошуком внутрішніх опор. Визначено художні засоби, наративні стратегії та образні домінанти, що забезпечують доступність і водночас емоційну глибину цих творів.

Методичний аспект дослідження спрямований на розроблення рекомендацій щодо вивчення зазначеної теми в основній школі з урахуванням вікових та психологічних особливостей учнів. Запропоновано методичні прийоми, форми та види роботи, що сприяють безпечному й ефективному опрацюванню воєнної тематики, розвитку читацької, комунікативної та соціально-емоційної компетентностей здобувачів освіти.

Ключові слова: діти та війна, сучасна українська література, художня інтерпретація, тема, психологізм.

Shedemenko O. I. The Theme of “Children and War” in the Artistic Interpretation of Contemporary Ukrainian Writers: Literary and Methodological Aspects.

The master’s thesis is devoted to a comprehensive literary-critical and methodological interpretation of the theme of “children and war” in contemporary Ukrainian literature and to the specifics of its study in the educational process of lower secondary school. The relevance of the research is determined by the need for a scientifically grounded and pedagogically appropriate approach to literary texts that represent the traumatic experience of war through the prism of a child’s perception, as well as by the necessity of fostering students’ emotional-value attitudes, empathy, and civic consciousness.

The study уточняет the theoretical foundations for examining the categories of “theme,” “artistic interpretation,” and “literature for children and adolescents,” and outlines the specificity of the artistic representation of wartime reality in texts intended for young readers. The works of contemporary Ukrainian writers are analyzed, in particular Halyna Kyrpa’s *My Dad Became a Star* and Oleksandr Mykhed’s *The Cat, the Rooster, and the Cupboard*, in which war is depicted not only as a historical event but also as a profound psychological experience of a child associated with loss, fear, growing up, and the search for inner support. The research identifies the artistic means, narrative strategies, and figurative dominants that ensure both accessibility and emotional depth of these works.

The methodological aspect of the study is aimed at developing recommendations for teaching this theme in lower secondary school, taking into account students’ age-related and psychological characteristics. Methodological techniques, forms, and types of work are proposed that contribute to the safe and effective treatment of war-related topics and to the development of students’ reading, communicative, and social-emotional competences.

Keywords: children and war, contemporary Ukrainian literature, artistic interpretation, theme, psychologism.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	11
1.1 Розкриття основних понять дослідження («тема», «художня інтерпретація», «інтерпретація теми «діти та війна»»).....	11
1.2 Тематичне і жанрове розмаїття літератури для дітей ХХІ століття.....	24
Висновки до розділу 1.....	34
РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТЕМИ «ДІТИ ТА ВІЙНА» В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДЛЯ ПІДЛІТКОВОГО ТА ЮНАЦЬКОГО ЧИТАННЯ.....	37
2.1. Художні твори українських письменників про Революцію гідності та смерті Небесної сотні, перші роки російсько-української війни (Галина Кирпа «Мій тато став зіркою»).....	37
2.2. Художня інтерпретація теми «діти та війна» у творах сучасних українських письменників до повномасштабного вторгнення (Р. Романишина, А. Лесів «Війна, що змінила Рондо», О. Русіна «Абрикоси зацвітають уночі»; Л. Денисенко «Майя та її мами», «Діти повітряних тривог»).....	46
2.3. Показ жаху війни та героїзму українського народу в боротьбі з російськими загарбниками у повісті «Котик, Півник, Шафка» О. Михеда.....	61
Висновки до розділу 2.....	67
РОЗДІЛ 3. ДИДАКТИЧНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ТЕМИ «ДІТИ ТА ВІЙНА» В ОСНОВНІЙ ШКОЛІ (НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ).....	70
3.1. Стан досліджуваної проблеми в шкільній практиці.....	70

3.2. Психолого-педагогічні передумови сприймання підлітками художніх творів, у яких розкривається тема «діти та війна».....	80
3.3. Методичні рекомендації щодо вивчення художніх творів сучасних українських письменників, у яких розкривається проблема дитинства та війни, в освітньому процесі основної школи.....	87
Висновки до розділу 3.....	97
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	99
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	102
ДОДАТКИ.....	111

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасна українська історія має чимало складних сторінок, звернення до яких може бути травматичними як для дітей, так і для дорослих. Важливими історичними подіями сучасності є Революція Гідності 2013-2014 років і подальша російсько-українська війна, яка триває досі. Відповідно новітній етап розвитку української гуманітаристики позначений інтенсивним осмисленням досвіду війни, що радикально трансформувала всі сфери суспільного життя. Одним із ключових напрямів наукових студій постає вивчення того, як воєнна дійсність рефлексується у художній літературі, зокрема у творах, адресованих підліткам.

Тема «діти та війна» стає визначальною для сучасного українського письменства, адже саме дитячий досвід війни поєднує у собі травматизм, психологічну крихкість та особливу чистоту сприйняття світу, що надає художньому тексту високого емоційно-етичного потенціалу. Щоб мати важливий психологічний досвід національного становлення і гармонійного співіснування як з однолітками, так і в складному дорослому світі, юна особистість повинна отримати досить високий рівень психологічної ініціації. Це можливо завдяки проживанню життів персонажів художніх творів та перейманню їхнього життєвого та емоційного досвіду.

Особливе місце серед творів, написаних для дитячого прочитання, є художні тексти І. Андрусяка, С. Дерманського, Г. Кирпи, О. Михеда, Л. Романчук, О. Русіної, М. Рябчук та інших, де в центрі художньої уваги знаходиться дитина як свідок і учасник історичних подій.

Питаннями впливу художньої літератури на дитячий світогляд у різні часи займалися українські дослідники, чиїм головним науковим інтересом є література для дітей та юнацтва. В Україні це насамперед Н. Богданець-Білокаленко, Н. Герасименко, Н. Гоголь, Т. Качак і Т. Близнюк, В. Кизилова, Я. Кулінська, О. Слижук та інші.

В умовах реалізації Концепції Нової української школи постає нагальна потреба оновлення змісту літературної освіти та впровадження творів новітньої української літератури у шкільну практику. Відповідно тема війни, подана крізь дитячу оптику, має високий виховний, ціннісний, психологічний і патріотичний потенціал. Системне літературознавче й методичне вивчення теми «діти і війна» залишається актуальним і недостатньо опрацьованим. Це зумовлює потребу у комплексному аналізі текстів, визначенні їх естетичних особливостей, смислових доміант і можливостей педагогічного застосування. Це й зумовило вибір теми магістерського дослідження.

Мета магістерської роботи – комплексно проаналізувати художню інтерпретацію теми «діти та війна» в сучасній українській літературі, обґрунтувати методичні засади вивчення цих творів у шкільному курсі української літератури.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання наступних завдань:

- 1) розкрити значення дефініцій «тема», «художня інтерпретація», «інтерпретація теми «діти та війна»» у сучасних лінгвістичних і літературознавчих студіях;
- 2) простежити особливості репрезентації воєнної тематики в сучасній українській прозі й поезії для підлітків;
- 3) проаналізувати твори сучасних письменників Л. Денисенко, Г. Кирпи, О. Русіної, Р. Романишин, А. Лесіва;
- 4) з'ясувати психолого-педагогічні аспекти сприйняття здобувачами освіти травматичних тем та особливості роботи з емоційно чутливими текстами;
- 5) проаналізувати стан досліджуваної проблеми в шкільній практиці;
- 6) розробити методичні рекомендації до вивчення творів на тему «діти та війна» на уроках української літератури в сучасній школі.

Об'єкт дослідження - художні твори сучасних українських письменників на тему «діти та війна» та освітній процес із української літератури в сучасній школі.

Предметом магістерської роботи є твори Л. Денисенко «Майя та її мами», «Діти повітряних тривог», Г. Кирпи «Мій тато став зіркою», О. Русіної «Абрикоси зацвітають вночі», О. Михеда «Котик, Півник, Шафка», Р. Романишиної і А. Лесіва «Війна, що змінила Рондо» та особливості їх вивчення на уроках української літератури.

У роботі на різних етапах були використані такі **методи дослідження**:

1. *літературознавчі*: описовий (з метою аналізу наукової літератури з теми дослідження); порівняльно-історичний (для виявлення специфіки сучасних творів у зіставленні з класичними зразками воєнної літератури); психолого-педагогічний (аналіз, узагальнення, інтерпретація, особливості сприйняття травматичного досвіду дітьми); біографічний (для з'ясування джерел, мотивів й образів);
2. *загальнонаукові*: аналіз літературознавчих, методичних праць, навчальних програм, шкільних підручників з української літератури; узагальнення матеріалу; метод теоретичного моделювання (для визначення об'єкта й предмета дослідження).

Теоретико-методологічною основою дослідження є теоретичні праці з літературознавства О. Потебні, Д. Наливайка, Т. Гундорової, Н. Зборовської, концепції художньої інтерпретації (С. Павличко, В. Шмідт), теорії травми й пам'яті (К. Карут, Я. Ассман), сучасні методичні підходи до викладання української літератури в школі (Н. Волошина, О. Ісаєва, Г. Токмань, Л. Мірошніченко).

Наукова новизна одержаних результатів. У магістерській роботі узагальнено інформацію про творчий доробок сучасних українських письменників щодо інтерпретації теми «діти та війна»; проаналізовано особливості її вивчення у навчально-методичних джерелах; розроблено

методичні рекомендації до вивчення означеної теми у творчості сучасних українських письменників Г. Кирпи і О. Михеда.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що вона поглиблює уявлення про особливості репрезентації теми «діти та війна» в сучасній українській літературі; систематизує наративні та образні стратегії зображення дитячого досвіду, уточнює зміст і функції художньої інтерпретації в контексті воєнної тематики.

Практичне значення дослідження полягає у можливості застосування результатів дослідження у шкільній літературній освіті під час розроблення авторських навчальних програм, календарно-тематичного планування, планів-конспектів уроків, сценаріїв позакласних заходів; під час читання нормативних історико-літературних курсів і спецкурсів з історії української літератури для студентів педагогічних закладів вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Українська мова і література), у процесі написання курсових і кваліфікаційних робіт.

Апробація результатів дослідження. Результати наукового дослідження обговорювалися на звітній науково-практичній конференції здобувачів фахової передвищої, вищої освіти, аспірантів і молодих учених (м. Глухів, 27–28 березня 2025 р.) За результатами наукового дослідження опубліковано тези:

1. Шедеменко О. І. Інтерпретація теми «діти та війна» в художніх творах сучасних українських письменників. *Освіта і наука XXI століття* : збірник матеріалів щорічної звітної науково-практичної конференції здобувачів фахової передвищої, вищої освіти, аспірантів і молодих учених. За заг. ред. Луценка Г.В. Глухів. 2025. Ч.2. 470 с. С. 198–199. URL: <https://gnpu.edu.ua/index.php/ua/nauka/hrafik-konferentsii>

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 116 сторінок, із них основного тексту – 110 сторінок.

У першому розділі «Теоретичні засади дослідження» розкрито зміст основних дефініцій дослідження: «тема», «інтерпретація», «художня інтерпретація теми «діти та війна»», проаналізовано тематичне і жанрове розмаїття літератури для дітей ХХІ століття.

У другому розділі «Особливості художньої інтерпретації теми «діти та війна» в сучасній українській літературі для підліткового та юнацького читання» проаналізовано творчість Г. Кирпи, Р. Романишиної, А. Лесіва «Війна, що змінила Рондо», О. Русіної «Абрикоси зацвітають уночі», Л. Денисенко «Майя та її мами», «Діти повітряних тривог», О. Михеди «Котик, Півник, Шафка», розкрито авторський підхід до зображення воєнних подій та їх сприйняття дітьми-підлітками.

У третьому розділі «Дидактично-методичні засади вивчення теми «діти та війна» в основній школі (на матеріалі художніх творів сучасних українських письменників)» проаналізовано чинні навчальні модельні програми з української літератури, підручники й навчально-методичні посібники з української літератури в аспекті досліджуваної проблеми, з'ясовано специфіку вивчення творів на воєнну тематику на уроках української літератури, подано методичні рекомендації до вивчення творів на тему «діти та війна» в сучасній школі.

У висновках узагальнено результати дослідження.

У списку використаних джерел наявна 81 позиція використаної літератури.

У додатках подано експериментальний план-конспект уроку української літератури для 5 класу із вивчення оповідання Г. Кирпи «Мій тато став зіркою».

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. 1. Розкриття основних понять дослідження («тема», «художня інтерпретація», «інтерпретація теми «діти та війна»)

Дефініція «тема» належить до фундаментальних категорій теорії літератури й відображає змістову домінанту твору, коло життєвих явищ і проблем, які художній текст актуалізує та художньо осмислює. Ще О. Потебня наголошував, що тема є вихідною точкою для «народження художнього образу», оскільки вона структурує думку й визначає загальні семантичні межі твору [64].

Тема (від грец. *τέμα* – «те, що покладено в основу») – коло життєвих явищ, осмислених та оцінених автором у художньому творі у зв'язку з певною проблемою [4]. Тема становить узагальнену змістову основу тексту, тобто те, про що в ньому йдеться в найширшому семантичному вимірі. У межах художнього твору вона постає як вихідне смислове положення, до якого, за умови узагальнення, можна звести всю систему зображення. Розглянемо потрактування даного поняття у наукових виданнях.

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» за редакцією В. Т. Бусела сформульовано тему як «коло життєвих явищ, подій що становлять зміст твору літератури» [8, с. 1432].

«Літературознавчий словник-довідник» (за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка) визначає тему як «коло подій та життєвих явищ, які представлені в художньому творі» [45, с. 662].

Ю. Ковалів, укладач Літературознавчої енциклопедії, подає деталізоване визначення теми: «Центральне змістове коло подій, представлених у творі, що формують художню основу епічного, драматичного чи ліричного творів» [44, с. 472].

«Енциклопедія української літератури» визначає тему як «сферу дійсності, що відтворена у творі, сукупність проблем, подій, характерів, що складають його зміст». Отже, виходячи з наведених вище визначень, можемо

зробити висновок, що тема – це ті важливі питання і кола життєвих явищ, які потребують художнього висвітлення митцем.

У працях М. Бахтіна тема посідає центральне місце у структурі висловлювання та художнього тексту, постає як «ціннісно насичена смислова позиція», що формується в межах діалогічності мови та культури. На відміну від формального трактування теми як «предмета зображення», літературознавець розглядає її як динамічну смислову цілісність, що народжується у взаємодії автора, тексту та адресата. Він наголошує, що тема визначається лише в межах конкретного контексту. Вона не існує самотійно, поза текстом, адже щоразу народжується в унікальній ситуації художнього висловлювання. Наприклад, тема кохання в поезії різних авторів не є тотожною: кожного разу вона набуває нових змістових відтінків, залежно від культурного, естетичного й психологічного контекстів.

Літературознавець переконує, що тема формується в діалозі, оскільки відсилає до попередніх культурних моделей, містить полемічні, узгоджувальні або трансформаційні смисли, передбачає реакцію читача.

У теоретико-літературних працях О. Білецького поняття теми посідає важливе місце в структурі художнього твору. Дослідник розглядає її передусім як смислову основу та предметно-образну сферу літературного твору, яка визначає загальний напрям змістового розгортання. У його тлумаченні, тема – це сукупність життєвих явищ і подій, що підлягають художньому осмисленню. Він говорить не про дослівний перелік фактів, а про узагальнений тип життєвого матеріалу, який кожний автор обирає для творчої інтерпретації. Тема охоплює сферу дійсності, відображену у творі, і виступає своєрідною «вихідною точкою» для всієї художньої структури.

Науковець визначає організуючу функцію теми, оскільки, на його думку, вона визначає логіку розгортання художнього матеріалу, впливає на

вибір художніх образів і ситуацій, спрямовує композиційну побудову твору, зумовлює жанрову специфіку.

Отже, у розумінні О. Білецького «тема» – це смисловий центр художнього твору, що визначає його структуру, жанр, конфлікт, образну систему та спосіб художнього узагальнення [42].

Сучасні літературознавці (М. Кодак, В. Моренець) трактують тему як структурний концепт, що включає предметно-змістову основу твору, ціннісну позицію автора, культурний код, у межах якого формується бачення проблеми, інтертекстуальні зв'язки, що розширюють тему на рівень міжтекстового діалогу. Наприклад, у дослідженнях В. Моренця поняття «тема» трактується як багатовимірна структурна категорія художнього твору, що втілює змістово-смислове ядро тексту та визначає спосіб його художньої організації. У центрі уваги дослідника тема як життєвий матеріал та як художньо опрацьована смислова домінанта. Науковець обґрунтовує думку, що тема не зводиться до сюжетної канви чи переліку подій, а утворює сенсові вісь, навколо якої вибудовується система образів, сюжет і композиція, мотивний комплекс, конфлікт, інтонаційно-емоційна тональність твору. Отже, тема, на переконання ученого, це проєкція авторської свідомості на об'єктивну дійсність, спосіб окреслення тих проблем, які становлять для автора художню та моральну цінність.

У працях М. Наєнка поняття «тема» розглядається як одна з базових змістових категорій художнього твору, що окреслює сферу об'єктивної дійсності, відображеної у тексті, та визначає основний напрям авторського осмислення. Літературознавець підкреслює, що тема відіграє ключову роль у структуротворенні художнього твору, оскільки визначає обсяг і характер матеріалу, впливає на композиційну будову, формує систему образів, задає конфлікт і сюжетне ядро, визначає жанрову природу твору. Таким чином, це смислове ядро, навколо якого вибудовується весь художній текст [56].

Г. Клочек розглядає тему як предметно-смисловий сегмент дійсності, який стає об'єктом естетичного відтворення, оскільки охоплює життєві події,

людські стосунки, психологічні стани, соціальні або екзистенційні проблеми, явища природи, культури, буття. Відповідно, тема – це фрагмент реальності, який письменник переосмислює в художніх образах [36].

За А. Ткаченком тема — це узагальнена сфера життєвих явищ, що художньо осмислюється автором і організує смислову структуру твору. Вона визначає образну систему, сюжетний рух, конфлікт, жанрову природу й емоційно-ціннісний вектор тексту [78, с. 123].

Поряд з іншими українськими теоретиками літератури, В. Дончик розглядає тему як одну з основних змістових категорій художнього тексту, але його підхід відзначається акцентом на тематичній проблематиці та ціннісно-смислових аспектах художнього образу. На його думку, тема є першим рівнем художнього змісту, що формує основу для подальшого розгортання образності й ідей [22].

Н. Астрахан у навчальному посібнику «Теорія літератури: основи, традиції, актуальні проблеми» вказує на те, що тема – це авторська вказівка на певну сферу діяльності, яка зацікавлює митця і стає головним предметом зображення та дослідження [2, с. 106]. Автор наголошує, що дане поняття значно конкретизується низкою проблем, які розкриваються у будь-якому художньому творі. Різномасштабність тематики з часом значно змінюється і розширюється, оскільки, на думку вченої, вона зумовлена часом, актуальними явищами і подіями, що вимагають осягнення і потрактування.

Літературознавець С. Павличко наголошує, що в сучасному літературознавчому дискурсі традиційне визначення теми як «кола життєвих явищ» є недостатнім. На її думку, тема – це складний смисловий конструкт, який формується на перетині низки чинників: авторського досвіду, ідей епохи, культурних кодів, читацьких інтерпретацій, дискурсивних контекстів (модернізм, постмодернізм, фемінізм, колоніальність тощо). Таким чином, тема – це не просте «про що написано», а інтелектуально-культурний комплекс смислів, що структурує весь художній текст [59].

Пізнання художньої теми передбачає не лише розуміння буквального змісту мовних одиниць, а й сформовану здатність до концептуального узагальнення, інтерпретації підтекстових смислів та ідейно-образних нашарувань. Тема охоплює сукупність подій, життєвих явищ і проблем, які стають об'єктом художнього відтворення та авторського осмислення в літературному творі.

Істотно відрізняється розкриття теми у творах різних родів літератури. Так в епічних і драматичних творах дане поняття розкривається через розгалужений сюжет, послідовність подій та взаємодію персонажів, у ліричних вона подається значно лаконічніше. Її реалізація відбувається переважно за допомогою системи поетичних образів, символів, мотивів, асоціативних зв'язків і емоційно-психологічних станів ліричного суб'єкта.

У процесі літературознавчого аналізу нерідко відбувається підміна поняття «тема» фабульною послідовністю подій, коли на прохання визначити тему читач починає переказувати сюжетні лінії. Відтак тема відрізняється від фабули за своєю природою: якщо фабула характеризується конкретністю, одиничністю й динамічністю подій, то тема – статичністю, високим рівнем узагальнення та концептуальністю. Саме тема задає художньо-змістовий імпульс усім структурним елементам твору, визначаючи його ідейну спрямованість та формуючи своєрідну програму їхнього розвитку.

Літературознавці у структурі поняття «тема» традиційно виокремлюють зовнішній та внутрішній рівні. Відповідно зовнішня тема окреслює загальне коло зображених явищ або об'єктів, тобто становить загальну вказівку на ті сторони дійсності, які автор обирає для художнього відтворення. Саме тому твори різних письменників можуть бути об'єднані спільною зовнішньою темою (наприклад, темою війни, соціального визволення, становища «пригніченої людини» тощо). Натомість внутрішня тема характеризує ті аспекти реальності, які винесено автором на передній план; саме вона пов'язана з проблематикою твору. Проблематика, за поширеним у літературознавстві визначенням, – це «сукупність акцентів»,

тобто тих аспектів зображеної дійсності, на які автор і читач звертають особливу увагу завдяки використанню відповідних художньо-виражальних засобів. Таким чином, внутрішня тема – це власне художня тема, актуальна й значуща через порушення суспільно важливих або «вічних» питань, що потребують авторського осмислення.

Тематичний аналіз твору передбачає виокремлення головної теми, яка є визначальною для реалізації авторського задуму, та допоміжних тем, що пов'язані з окремими фабульними лініями чи змістовно насиченими епізодами. Через ці допоміжні теми відбувається розгортання та конкретизація головної проблеми. У цьому контексті В. Лесик пропонує критерії оцінювання тематичної структури твору: тематичний обсяг і тематичну місткість. Тематичний обсяг визначається широтою охоплених життєвих явищ і кількістю порушених тем та проблем; від цього залежить масштабність твору.

Хоча тема виявляється на всій площині художнього тексту, її проблемний аспект може бути зосереджений у окремих його елементах, які несуть підвищене смислове навантаження [75].

У художній літературі простежується широкий спектр основних тематичних домінант, серед яких традиційно виокремлюють кілька ключових напрямів:

- тема кохання у різних його модифікаціях (романтичне, родинне, платонічне, сакральне, а також мотиви самозакоханості);
- тема природи, що розглядається як джерело естетичної насолоди, сили, внутрішньої гармонії або ж як символічне відображення емоційного стану людини;
- тема смертності, яка охоплює питання швидкоплинності людського існування, переживання втрати, уявлення про потойбіччя та духовну спадщину;
- тема ідентичності та самопізнання, пов'язана з процесами особистісного становлення, внутрішньої боротьби чи відчуження;

- соціальна тематика, що порушує проблеми справедливості, свободи, національної самосвідомості, спротиву гнобленню та революційних трансформацій;
- екзистенційна проблематика, пов'язана з пошуками сенсу життя, осмисленням абсурдності світу, досвідом самотності та індивідуального вибору.

Виходячи з вище зазначеного, можемо констатувати, що тема – це не просто коло проблем, а динамічна смислова домінанта, що розкривається через систему образів, композицію та авторську інтенцію.

У науковому літературознавчому дискурсі важливо відрізнити суміжні з темою поняття (див. табл.1).

Табл.1.

<i>Поняття</i>	<i>Визначення</i>	<i>Сфера змісту</i>	<i>Функції у творі</i>
Тема	Узагальнене коло життєвих явищ, подій, ситуацій і взаємин, що становлять предмет художнього зображення та осмислення; змістова основа твору.	Факти й явища дійсності, що відтворюються в художніх образах; життєвий матеріал, який автор обирає для художнього висловлювання.	– визначає зміст твору; – організовує художню структуру; – задає напрям розвитку сюжету, образів, конфлікту; – формує жанрові рамки.
Ідея	Головна думка твору; ціннісна, морально-філософська позиція автора щодо	Авторське ставлення, оцінка, світоглядна позиція, моральний або естетичний	формує смисловий центр твору; – спрямовує інтерпретацію;

	зображених явищ; узагальнений смісловий висновок, до якого підводить художній текст.	ВИСНОВОК.	– визначає ідейно-ціннісну домінанту; – об'єднує образи і мотиви в цілісність.
Проблематика	Система питань, конфліктів і духовно-моральних колізій, які порушує твір у межах обраної теми; аспект теми, що виявляє її внутрішні суперечності.	Конфлікти, філософські й соціальні питання, етичні дилеми, які обумовлюють драматизм та інтелектуальну глибину тексту.	загострює тему; – формує конфлікт; – надає твору інтелектуальної та емоційної напруги; – допомагає розкрити ідею.
Мотив	Найменша смислова одиниця теми; повторюваний образ, ситуація або емоційний імпульс, що сприяє розгортанню змісту; структурний «елемент» теми.	Окремі елементи змісту — образи, символи, ситуації, переживання, сміслові імпульси.	деталізує тему; – створює асоціативні й образні ряди; – забезпечує повторюваність і цілісність тексту; – емоційно насичує твір.

Отже, поняття «тема» у літературознавстві – це багатовимірний концепт, який охоплює змістову, ціннісну, культурну та структурно-поетичну складові твору.

Для глибокого пізнання художнього твору та розкриття його тематичного спектру використовується поняття «інтерпретація» – це

роз'яснення, тлумачення, розкриття змісту і сенсу (смислу) чого-небудь. У літературознавстві термін «інтерпретація» вживається у декількох значеннях: 1) тип, стратегія пізнання літературного твору через тлумачення його змісту і сенсу; 2) своєрідне виконання художнього твору, що ґрунтується на самотійному тлумаченні виконавця [75].

Літературознавча інтерпретація є специфічним видом інтелектуальної власності, що передбачає аналітичне, раціонально обґрунтоване тлумачення художнього тексту. На відміну від художнього переосмислення, яке має творчу природу, інтерпретація спрямована на виявлення об'єктивних закономірностей твору та системне пояснення змісту, форми, структури смислів.

Інтерпретація здійснюється із врахуванням наукових засадах, що передбачає:

- опертя на обґрунтовану методологію (структуралізм, герменевтика, формалізм, наратологія, культурологічний підхід, психоаналіз тощо);
- використання надійної теоретичної бази, що включає усталені категорії літературознавства: тема, образ, мотив, ідея, жанр, композиція, стиль, поетика;
- дотримання принципів логічності, послідовності та доказовості;
- опрацювання тексту в його історико-літературному, культурному та естетичному контекстах;
- уникнення суб'єктивізму, довільних оцінок і неперевіраних тверджень;
- розуміння, аналіз і пояснення, а не вільне інтуїтивне трактування.

Канони інтерпретації текстів, їхнє місце в літературному процесі забезпечує академічна критика, яка чітко розмежовує поняття «наукова інтерпретація» і «художня інтерпретація» (див.табл.2).

Табл.2

<i>Наукова інтерпретація</i>	<i>Художня інтерпретація</i>
Аналітичне тлумачення і пояснення	Творчий процес трансформації

	смислів
Відкриває глибинні закономірності наявного тексту	Створює нові художні образи
Спирається на об'єктивні методи й доказовість	Має суб'єктивний, емоційний характер
Відображає методологію дослідника	Відображає індивідуальність автора

На відміну від наукової інтерпретації, художня інтерпретація – це творчий процес переосмислення автором певного життєвого матеріалу (подій, тем, мотивів, образів, міфів, історичних фактів або літературних традицій) та їх перетворення у нову художню форму. Вона означає свідомий або інтуїтивний акт трансформації дійсності у внутрішній художній світ твору. Це не копіювання, не переказ і не відтворення, а створення нового образно-сміслового змісту на основі вже існуючого культурного, історичного або літературного матеріалу.

Як зазначає літературознавець А. Ткаченко, жодна художня інтерпретація не може бути нейтральною чи стандартизованою, оскільки вона завжди є особистісною, суб'єктивною, авторською, естетично спрямованою. Письменник не відтворює, а інтерпретує дійсність, надаючи їй нових смислів, відшукуючи в ній нові конфігурації образів, встановлюючи нові зв'язки між явищами [75].

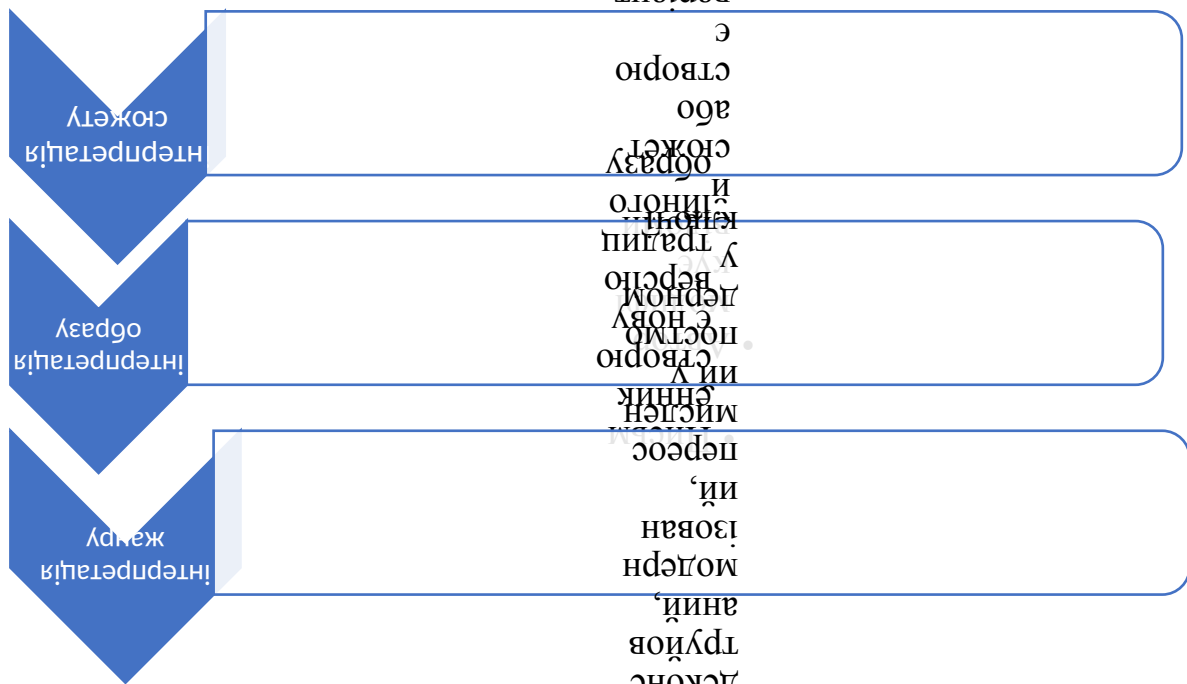
О. Галич пише, що художня інтерпретація завжди багатопланова. Вона проявляється на декількох рівнях художнього твору:

- на сюжетному рівні – зміна або переформатування подій;
- на образному рівні – переінтерпретація характерів, символів, архетипів;
- на жанровому рівні – модифікація або комбінування жанрів;
- на стилістичному рівні – нове мовно-художнє оформлення;
- на філософському рівні – інше осмислення проблем [14, с. 181].

Відтак, кожна інтерпретація створює нову смислову версію реальності. Вона неможлива без світоглядних домінант письменника, його естетичних

переконань, психологічного досвіду, авторських духовних пошуків, національної і культурної ідентичності. Тому кожна художня інтерпретація є унікальною, навіть якщо вона стосується універсальних тем або традиційних образів.

У літературознавстві виокремлюють кілька основних форм художньої інтерпретації.

Отже, художня інтерпретація – це творчий, індивідуально забарвлений процес перетворення змістових структур творчості або попередніх текстів у новий художній твір. Вона формує унікальні смисли, поглиблює культурний діалог, відновлює традиції в новій якості та робить літературу безперервно живим процесом духовного переосмислення світу.

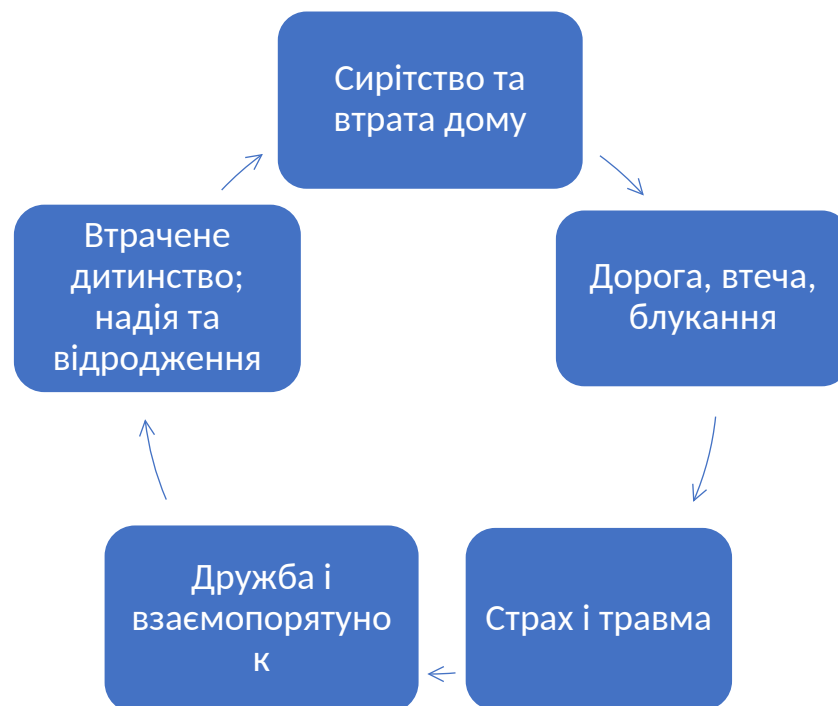
У контексті літературознавства художня інтерпретація теми «діти та війна», на нашу думку, передбачає не лише аналіз сюжетних обставин, а й виявлення глибинних смислів, психологічних та культурних імплікацій, які постають у перенесенні дитячого світогляду в реалії воєнного часу.

З позицій сучасних концепцій поетики тема постає як смислове ядро, що організовує сюжет, систему образів, жанрові особливості та емоційно-психологічний тон твору. Інтерпретація такої теми завжди виявляє багаторівневість:

- екзистенціальний рівень – зіткнення дитячої невинності з жорстокістю світу;
- психологічний рівень – травма, страх, адаптація, формування стійкості;
- соціальний рівень – руйнування сім'ї, втрати, сирітство, депортації;
- міфопоетичний рівень – мотиви захисту, дитячої віри, пошуку дому;
- етичний рівень – пробудження гуманізму або навпаки – деформація моральності.

Дитина у творі на воєнний сюжет не просто другорядний персонаж. Вона стає активним індикатором морального стану суспільства, оскільки сама ще не здатна раціоналізувати зло. Тому дуже часто виступає жертвою обставин: сирітство, голодне дитинство, депортація, втрата близьких і рідних людей, фізичне та моральне каліцтво, втеча. Натомість дитяча душа залишається чистою, оскільки навіть у безнадійних обставинах віра у краще, співчуття, любов, здатність пробачати девазують абсурдність війни.

Письменники, які обирають для своїх творів та художньо інтерпретують тему «діти і війна», розкривають її через низку мотивів.

Інтерпретація теми «діти і війна» завжди має виразний етичний аспект, оскільки за допомогою неї митці викривають антигуманну сутність війни,

демонструють її негативний вплив на найбільш вразливу соціальну групу, значно актуалізують проблему захисту дитинства як фундаментальної цінності. Вона стала однією з ключових у сучасній українській літературі, особливо після початку російсько-української війни у 2014 році та повномасштабного вторгнення 2022 року. Письменники осмислюють досвід дітей, які живуть у ситуації воєнної травми, вимушеного переселення, втрати дому чи близьких, а також шукають способи показати дитячу стійкість, голос правди та моральну опору в умовах насилля.

Найбільш реалістично дана тема розкрита у низці творів відомих українських митців: С. Жадан («Інтернат», збірка поезій «Тамплієри», «Список кораблів»), О. Забужко (цикл есеїв «Планета Полин», «Найдовша подорож»), Т. Малярчук («Забуття»), І. Шувалова (збірка «Каміньсад»), В. Рафеєнко («Довгі часи», «Мондегрін. Пісні про смерть і любов»), М. Гримич («Юра»), І. Андрусяк («Вісім днів із життя Бурундука»), С. Дерманський («Потвори з'являються вночі»), О. Рибка («Сіра дівчинка з Херсона»), Г. Вдовиченко («36 і 6 котів-детективів») та інші.

Отже, сучасна українська література XXI століття активно інтерпретує тему «діти і війна», створюючи потужний корпус художніх і документальних текстів. Для одних авторів (С. Жадан, В. Рафеєнко, М. Гримич) дитинство стає ареною виживання та втрати, для інших (О. Забужко, Т. Малярчук) – моральним центром нації, що страждає через агресію. Дитяча література прагне пояснити реципієнтам війну зрозумілими образами, а воєнні щоденники фіксують голоси дітей-свідків, зберігаючи їхній досвід для історії [10].

Через образи дітей письменники висловлюють моральний протест проти війни, оскільки саме страждання дітей найбільш переконливо показує антигуманність будь-якого збройного конфлікту.

Таким чином, художня інтерпретація теми «діти та війна» посідає важливе місце в українській та світовій літературах, оскільки розкриває фундаментальні екзистенційні, психологічні та моральні проблеми

людського буття. Інтерпретуючи дану теми, письменники прагнуть однієї мети – показати трагедію війни через найвразливіший образ – дитину.

1.2 Тематичне і жанрове розмаїття літератури для дітей XXI століття

Кінець XX – початок XXI століття характеризується інтенсивними процесами модернізації, що охопили ключові сфери культурного життя суспільства: інтелектуальну, соціальну, економічну та науково-технічну. Ці трансформації безпосередньо позначилися й на літературному розвитку: на межі століть постала нагальна потреба оновлення проблемно-тематичного спектра, сюжетно-композиційних моделей і мовно-стильових форм художнього висловлення. Літературний текст сучасної доби дедалі більше постає як форма художнього модернізованого мислення, що виявляється у синтезі різних мистецьких практик, поєднанні естетичних традицій і течій, взаємопроникненні родо-жанрових структур.

На особливу увагу заслуговують твори, що зорієнтовані на дитячу читацьку аудиторію. Література для дітей становить специфічний сегмент художньої словесності, що вирізняється власним комплексом естетичних та функціональних характеристик і відіграє вагомую роль у формуванні світоглядних орієнтирів та естетичних смаків молодшої читацької аудиторії. Її призначення не обмежується розважальною функцією. Такі тексти сприяють інтелектуальному розвитку дитини, актуалізують уяву, формують морально-естетичні якості та забезпечують первинне пізнання навколишнього світу.

На сьогодні в сучасному літературознавстві ведуться дискусії щодо розрізнення чи ототожнення понять «дитяча література» і «література для дітей». Зупинимось на потрактуванні цих понять. Наприклад, В. Кизилова пропонує таке поняття: «це органічна складова загальної літератури зі всіма

притаманними їй властивостями, при цьому орієнтованою на інтереси дитини-читача, має художню специфіку, адекватну дитячій психології» [35, с. 240]. Натомість Ю. Ковалів, враховуючи мету відповідних творів, пояснює зміст поняття «література для дітей»: «це художні, науково-популярні та публіцистичні твори, написані письменниками безпосередньо для молодшого читача різних вікових категорій, починаючи із дошкільнят» [44, с. 398].

Ю. Ковалів у другому томі «Літературознавчої енциклопедії» розмежовує поняття «дитяча література» і «література для дітей», пропонуючи їх диференційоване тлумачення. На його думку, дитяча література – це усна й письмова словесність, створена самими дітьми. До неї належать різноманітні жанри дитячого фольклору, тісно пов'язані з ігровою діяльністю, а також тексти, що мають синкретичний характер, особливу художню форму, схильність до римізованого мовлення, словотворчої експресії та вільної фантазії. Це поняття також охоплює перші творчі спроби юних авторів – поетичні та прозові твори, які публікуються в дитячій періодиці [44, с. 398].

О. Цалапова визначає літературу для дітей як особливий спосіб спілкування дорослих з дітьми, що надає чудову можливість передати молодому поколінню багатовіковий досвід життя у суспільстві. І. Круть визначає дитячу літературу як шанс для дорослих потрапити у світ, де здивування, радість і цікаві відкриття ніколи не закінчуються [78].

У «Лексиконі загального та порівняльного літературознавства» Л. Сердюк подає своє трактування терміна, визначаючи «дитячу літературу» як сукупність художніх, наукових і науково-популярних творів, спеціально адресованих дитячій аудиторії. При цьому дослідниця зазначає, що до цього поняття нерідко включають твори «дорослого» письменства, які з часом увійшли до кола усталеного дитячого читання та стали його невід'ємним компонентом [42].

Найбільш широке значення поняття «література для дітей» вказує С. Антонов, який відносить до неї і дитячу, й дорослу літературу, що

зрозуміла читачеві-дитині та становить інтерес для неї. Відтак у контексті магістерського дослідження ми ототожнюємо ці два поняття, оскільки вбачаємо їх однакову мету – задовольнити читацькі потреби дитячої аудиторії.

Тому подаємо наступне визначення літератури для дітей. Це спеціально створені художні, наукові і пізнавальні тексти, адресовані юним читачам різних вікових груп, починаючи з дошкільного періоду.

Твори літератури для дітей мають свої особливі ознаки, що вирізняють їх від літератури для дорослих. Найбільш характерні особливості літератури для дітей згруповані в табл.3.

Табл.3

Характерні особливості літератури для дітей

Ознака	Опис
Наявність у творі предметного, конкретного життєвого художнього образу	Образи є достатньо конкретними й наближеними до життєвої реальності. Вони можуть набувати метафоричного або символічного характеру, проте залишаються зрозумілими й доступними для сприйняття
Багатство, точність та емоційність мови	Мова характеризується багатовимірністю та високим ступенем експресивності. Для відтворення задуму, передачі настроїв і почуттів автори застосовують широкий спектр стилістичних засобів
Ліризм розповіді	Ліризм – це специфічна форма емоційної тональності, що надає

	текстові інтимності, психологічної теплоти та чуттєвої виразності
Динамічність розвитку сюжету	Динамічний сюжет характеризується інтенсивним розгортанням подій, постійною зміною ситуацій, появою нових конфліктів і їх послідовним розв'язанням

Ці ознаки є фундаментальними для більшості літературних творів і допомагають створити багатогранні, виразні та емоційно насичені тексти, які впливають на читача і залишають враження на тривалий час.

Культурні зрушення перехідного періоду зумовлюють необхідність вироблення нових літературознавчих інструментів, методологічних підходів та інтерпретаційних стратегій, спрямованих на адекватне вивчення художніх феноменів літератури для дітей. У. Баран зазначає, що сучасні тенденції розвитку літератури для дітей «зумовлені «боротьбою» підлітка за рівноправне співжиття в єдиному суспільстві разом із дорослими, ідеологією сприйняття нового «емансипованого» дитинства» [3, с. 37]. Отже, модель дитячого читання XXI століття формується з орієнтацією на літературні твори, здатні забезпечити прискорене особистісне дозрівання юного читача, сприяти розвитку його адаптивних умінь та допомогти у визначенні власної соціальної позиції й життєвої траєкторії.

Література для дітей виконує наступні функції:

- виховна – формує низку цінностей, виховує характер;
- освітня – через книги читачі отримують знання про різні аспекти життя;
- розважальна – забезпечує задоволення від прочитаного, розважає;
- комунікативна – дитячі твори сприяють комунікації, розширенню лексичного складу мовлення;
- естетична – допомагає розвивати естетичне сприйняття;

- пізнавальна – книги допомагають досліджувати нові концепції, ідеї, погляди;
- риторична – допомагає формулювати думку і висловлювати її.

Проблема визначення сутності дитячої літератури, її жанрово-стильового канону та статусу в сучасному літературному процесі залишається дискусійною. З огляду на складність і багатофункціональність цього явища, дитяча література, як зауважує К. Шулькова, має «відповідати усім вимогам, що висуваються до книги для дорослих, водночас ураховуючи специфіку дитячого світосприйняття як окрему художню передумову» [80, с. 5]. Її призначення полягає не лише у формуванні естетичного досвіду юного читача, а й у сприянні становленню особистості, розвитку ціннісних орієнтацій, здатності до рефлексії та осмислення соціального оточення.

На зламі двох століть спостерігається трансформація моделей дитячого читання відповідно до запитів інформаційного суспільства. Сучасна дитяча література функціонує у тісному взаємозв'язку з мас-медійними практиками та ширшим культурним контекстом, демонструючи розгалуженість жанрової системи – від усталених художніх формул до цифрових інтернет-текстів. Тематичні й проблемні сфери цієї літератури істотно розширюються, забезпечуючи репрезентацію актуальних викликів і суперечностей сучасної реальності.

Конкуренція художньої літератури з іншими медійними форматами зумовлює значну залежність сучасних текстів від масмедійного простору. Унаслідок цього на межі ХХ-ХХІ століть формується оновлена жанрова система творів для дітей. У сфері дитячого читання продовжують функціонувати традиційні жанрові форми – роман, повість, казка, новела, байка, легенда, притча, поезія, а також «книжка-картинка». Зберігаючи свої істотні ознаки та структурні характеристики, ці жанри зазнають модифікацій і взаємної кореляції, що проявляється у появі сімейних історій, казково-побутових наративів, комічної епопеї, психологічної повісті тощо.

Поряд із трансформацією усталених жанрових форм однією із тенденцій сучасної літератури для дітей є активне запозичення жанрів, притаманних масовій літературі для дорослих. Особливої популярності набувають такі жанрові різновиди, як «нотатки мандрівника», дитячий детектив, фентезі, хорор-оповідання, трилер, «дівочий» роман, комікс, «гламурні» періодичні видання. Саме в цих жанрах найбільш повно репрезентуються проблеми соціального життя, дитячого досвіду, внутрішнього світу підлітків, а також традиційне протистояння добра і зла. Такі тексти виконують важливу пізнавальну функцію: вони містять інформацію з галузей мистецтва, медицини, історії, формують світоглядні й морально-ціннісні орієнтації юного читача [11].

Характерною особливістю таких творів є їхня адаптація до вікових та психологічних потреб дитини. Проблематика, образна система й художні рішення корелюють із рівнем розвитку реципієнта та його уявленнями про навколишній світ.

Отже, характеризуючи дитячу літературу кінця XIX – початку XXI століть, потрібно констатувати, що її художня природа ґрунтується на поєднанні фундаментальних принципів і поетичних засобів двох літературних систем – «класичної» художньої традиції та популярної масової літератури. У процесі розвитку обидві ці складові зазнають трансформацій відповідно до специфіки дитячого світосприйняття та особливостей віку читача.

У науковому дискурсі дедалі частіше акцентується увага на паралелях між структурними моделями дитячої та масової літератури, що дає підстави виділяти окремий різновид – масову літературу для дітей. Її формування пов'язане із комерціалізацією книговидавничої сфери, необхідністю оновлення проблематики, модернізації образів та створення нових привабливих видавничих продуктів. Дуже часто сучасні юні реципієнти віддають перевагу книгам-бестселерам, орієнтованим на появу харизматичних персонажів, які стають символами покоління: Гаррі Потер

(цикли романів Дж. К. Ролінг), Персі Джексон (серія «Персі Джексон і Олімпійці» Р. Ріордана), Алекс Райдер («Громобій», «Білий пік» Е. Горовіца) та інші. З огляду на це, дитяча масова література функціонує переважно у форматі книжкових серій, що зумовлює відчуття «сюжетного штампу». Такі твори зазвичай вирізняються мінімальною прив'язаністю до конкретних хронологічних чи просторових рамок, доступністю викладу, динамічним розгортанням фабули. Центральним персонажем здебільшого виступає дитина або підліток, чия поведінка і модель світосприйняття значно наслідують дорослий соціальний досвід: герой розслідує кримінальні справи, протистоїть глобальним загрозам, опиняється в ситуаціях морального вибору, інколи переживає перше романтичне почуття. Такі твори характеризуються високим рівнем конфліктності, загостреними драматичними ситуаціями та виразними психологічними колізіями, що сприяє їхній популярності серед дитячої читацької аудиторії [9].

У творах масової літератури для дітей письменники широко застосовують прийоми саспенсу та екшену, що забезпечує високий рівень динаміки й емоційної напруги. Попри розважальний характер такі книги виконують також пізнавальну та виховну функції: сприяють формуванню нових світоглядних орієнтирів, пропонують моделі подолання життєвих труднощів, стимулюють розвиток логічного мислення. Завдяки інтенсивності подієвого ряду юний реципієнт глибоко занурюється у художній світ твору і сприймає себе як безпосереднього учасника зображуваних подій.

У своїй праці «Дитяча література: до проблеми бінарності текстів» В. Винник, аналізуючи поетикальні особливості постмодерністських творів для дітей, окреслює низку визначальних рис даного сегмента літератури. До таких характеристик він зараховує:

- активне запозичення сюжетних схем та образних структур;
- сталість моделі світобудови та дотримання усталених «правил гри» у тексті;
- використання казково-міфологічної моделі хронотопу;
- виразну інтертекстуальність;

- орієнтацію на особливості цільової аудиторії, зокрема психологічні та когнітивні особливості дитячого сприймання;
- одночасну актуалізацію національних і універсальних (інтернаціональних) ідей;
- інноваційність художніх рішень;
- підвищений рівень фантазійності;
- створення художньої реальності, позбавлення ідилічного зображення [11, с. 197-199].

Аналізуючи специфіку літератури для дітей, важливо приділити окрему увагу особливостям формування образу головного героя, оскільки саме він виконує істотну функцію у процесі самопізнання читача-дитини. Звернення до художнього тексту надає юному реципієнту можливість опосередковано прожити різні життєві ситуації, осмислити широкий спектр емоційних станів і поведінкових моделей. Це, відповідно, сприяє розширенню та збагаченню його індивідуального досвіду.

У більшості творів протагоністами є персонажі-однолітки адресованої читацької групи, які проходять через аналогічні життєві випробування, зустрічаються з типовими повсякденними проблемами та взаємодіють із представниками конкретного соціального середовища. Вікові особливості таких героїв узгоджені з психофізіологічними особливостями відповідної групи читачів [12, с. 353].

Із поширенням фантастичної та фентезійної літератури значної популярності набуває образ супергероя – персонажа, який, будучи зовні звичайною людиною, володіє певними надзвичайними здібностями: магічними, інтелектуальними чи фізичними. Герої цього типу протистоять глобальному злу, що становить загрозу для існування людства, а їхні виняткові якості стають вирішальним чинником у подоланні небезпеки та перемозі над антагоністом. До таких образів належать Гриць Мамай (серія «Суперагент 000» Л. Вороніної), Іккінг (цикл «Як приборкати дракона» К. Коуелл) та Ліра (роман «Золотий компас» Ф. Пулмана).

До наступної групи персонажів належать чарівні та казкові герої, які існують у вигаданому, фантастичному світі: принци й принцеси, феї, тролі, гноми, домовики, мутанти, антропоморфізовані тварини та предмети тощо. До таких образів належать, зокрема, мишеня Десперо (роман К. ДіКаміло «Пригоди мишеня Десперо»), хоббіт Більбо Торбінс («Хоббіт, або Туди і Звідти» Дж. Р. Р. Толкіна), гном Гномич і поросля Ізюмка («Гном Гномич і Ізюмка» А. Балінт), троль Пайко («Жили були Тролли» С. Беє). Такі герої максимально адаптовані до рівня сприйняття молодших читачів і у доступній формі моделюють уявлення про навколишній світ та систему людських взаємин. Незалежно від типології героя, вони зазвичай наділені позитивними моральними та поведінковими якостями і протиставляються характерам негативних персонажів. Герої літератури для дітей постають як добрі, сильні, розумні, сміливі, справедливі, кмітливі, ерудовані, фізично витривалі, здатні прийти на допомогу або навіть пожертвувати собою заради інших. Вони є психологічно складними, оскільки виконують роль носіїв і трансляторів соціально прийнятних ідеалів, які домінують у культурному та моральному просторі суспільства [17].

Важливою ознакою літератури для дітей перехідного періоду є її мультимедійний характер. Тісна взаємодія літератури з медійним середовищем підтверджується широкою репрезентацією різноманітної похідної продукції: комп'ютерних і настільних ігор, анімаційних та ігрових фільмів, телесеріалів, фан-спільнот і тематичних чатів. Усі ці елементи функціонують як додаткові чинники, що сприяють перетворенню окремих книжок на глобальні бестселери.

Подекуди спостерігається й зворотний процес: висока популярність певної відеогри або кінопродукту стимулює авторів до створення літературних творів за її мотивами. Незалежно від напряму цього взаємовпливу, подібні видання часто забезпечують значний комерційний успіх.

Варто зазначити й про активне формування та розвиток інтернет-жанрів. Такі тексти, як правило, створюються найвідданішими прихильниками певних літературних серій і поширюються на форумах та у фан-групах. Найпоширенішою формою є фанфіки – аматорські продовження чи альтернативні версії відомих сюжетів. Значну популярність фанфікшн отримав на основі таких серій, як «Часодії» Н. Щерби, «Ерагон» К. Паоліні, «Коти-вояки» Е. Гантер, «Таня Гроттер» Д. Ємеця, «Сестри Грімм» М. Баклі та ін.

Окрему групу становлять книжки-ігри, що надають читачеві можливість виступати у ролі головного героя та самостійно конструювати сюжетну лінію, обираючи подальші дії персонажа. До таких різновидів належать серія «Жахливчики» Р. С. Стайна, твори Ю. Браславського «Підземелля Чорного замку», О. Голотвіної «Капітан ”Морської відьми”» тощо.

Отже, сучасний читач віддає перевагу художнім текстам, у яких логіко-словесний компонент органічно поєднується з аудіовізуальними елементами, що підсилюють емоційний та когнітивний вплив твору.

Сучасна література для дітей дедалі частіше демонструє риси так званої «кінематографічної прози» – художнього різновиду, що поєднує властивості словесного та візуального мистецтв. Структурно-композиційна організація таких творів ґрунтується на використанні кінематографічних прийомів: принципу монтажності, високої динаміки подієвого розгортання, створення яскравих аудіовізуальних образів, прагнення максимально реалістично моделювати дійсність. Зазначені особливості свідчать про настанову авторів зробити художній текст більш видовищним, емоційно насиченим і привабливим для юного читача [17].

Враховуючи вище зазначене, можемо виділити характерні особливості літератури для дітей:

- мультимедійність і міжвидовий синтез;
- розширення жанрової системи;

- оновлення моделі героя;
- психологічна орієнтованість;
- зміщення тематичних акцентів;
- комерціалізація та масовізація;
- пізнавально-виховний потенціал;
- еволюція мови і стилістики;

Отже, сучасна література для дітей розвивається під впливом масштабних соціокультурних трансформацій та зміни домінантних моделей світовідчуття. Вона характеризується багатофункціональністю й жанровою розмаїтістю, оскільки водночас належить до сфери літературної творчості, культурного процесу та навчально-виховного простору. У сучасних умовах така література виконує не лише дидактичну функцію, а й сприяє формуванню всебічно розвиненої, гармонійної особистості, забезпечує успішну соціалізацію дитини у динамічному й непередбачуваному світі.

Висновки до розділу 1

Проведений теоретичний аналіз засвідчує, що поняття «тема», «інтерпретація», «художня інтерпретація» належать до ключових категорій сучасного літературознавства. Вони визначають смислову організацію художнього тексту, його ідейно-емоційне спрямування та специфіку художнього осмислення дійсності. Нами було потрактовано, що тема – це багатовимірне смислове утворення, яке охоплює сферу життєвих явищ, вибраних для художнього відтворення, та структурує весь художній твір. Вона не зводиться до фабульної основи чи переліку подій, а виступає концептуальною домінантою, що організовує сюжетний рух, систему образів, композицію, конфлікт, жанрову природу та емоційно-ціннісне наповнення тексту.

Поняття «інтерпретація» розглядається в роботі як універсальний спосіб осягнення художнього змісту, який включає аналіз, пояснення, тлумачення та реконструкцію смислових структур твору. Важливим є розмежування між «науковою» та «художньою» інтерпретацією. Художня інтерпретація завжди суб'єктивна й індивідуально забарвлена, оскільки відображає особистісний досвід митця, його світогляд, культурні коди, естетичні уподобання та внутрішню картину світу.

Особливого значення в межах теоретичного розділу набуває осмислення специфіки інтерпретації теми «діти та війна». Аналізуючи художні тексти, присвячені даній проблематиці, доходимо висновку, що ця тема містить потужний етичний, психологічний і соціокультурний потенціал. Її інтерпретація передбачає виявлення багаторівневих смислових шарів: екзистенційного (зіткнення дитячої невинності зі злом), психологічного (травма, страх, адаптація), соціального (втрата дому, сирітство, депортації), міфопоетичного (мотиви пошуку захисту, віри, відродження) та етичного (гуманізм, милосердя, здатність до співпереживання). Саме тому тема «діти і війна» є однією з найвагоміших у сучасній українській літературі, що підтверджується творчістю С. Жадана, В. Рафєєнка, О. Забужко, Т. Мальярчук, М. Гримич та інших митців, які актуалізують моральні, психологічні та соціальні виміри воєнної дійсності.

Література для дітей посідає особливе місце в культурному просторі, оскільки поєднує художню, виховну, пізнавальну, освітню та соціалізаційну функції. Вона є динамічним феноменом, що реагує на виклики часу, зокрема на цифровізацію культури, комерціалізацію книжкового ринку, зміну психологічних моделей дитинства та вплив мас-медійних платформ.

Аналіз засвідчив, що сучасна дитяча література характеризується суттєвим розширенням жанрової системи: поряд із традиційними жанрами активно розвиваються фентезі, детектив, пригодницький роман, трилер, комікс, книжка-картинка, графічний роман, книжка-гра, фанфікшн та інші інноваційні форми. Важливим трендом є поєднання художніх і візуальних

кодів, що виявляється у формуванні «кінематографічної прози» з її монтажністю, динамічністю та аудіовізуальною образністю.

Таким чином, результати теоретичного аналізу дають підстави стверджувати, що література XXI століття для дітей є поліструктурним, багатофункціональним і соціально значущим явищем, що поєднує традиційні художні моделі з інноваційними формами наративу. Вона виступає не лише засобом естетичного впливу, а й важливим компонентом процесу виховання, психологічної підтримки, морального розвитку та соціалізації дитини. Узагальнюючи розглянуте, можна констатувати, що сучасна література для дітей є результатом складної взаємодії культурних трансформацій, технологічного розвитку, еволюції світоглядних орієнтирів і зміни суспільних уявлень про дитинство.

РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТЕМИ «ДІТИ ТА ВІЙНА» В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДЛЯ ПІДЛІТКОВОГО ТА ЮНАЦЬКОГО ЧИТАННЯ

2.1 Художні твори українських письменників про Революцію гідності та смерті Небесної сотні, перші роки російсько-української війни (Галина Кирпа «Мій тато став зіркою»)

Події Революції Гідності (2013–2014), трагедія розстрілу Небесної Сотні та початок збройної агресії Росії проти України стали потужними каталізаторами трансформації сучасного українського культурного простору. Це були ті межові події, що докорінно змінили семантичні горизонти української літератури.

Література однією з перших відреагувала на драматичні зміни, створивши структурно новий корпус творів, присвячених осмисленню історичної травми, утвердженню національної ідентичності, зверненню до особистісних і колективних переживань війни. Письменники відмовляються від дистанційованого зображення суспільно-політичних процесів і переходять до прямого фіксування національної травми: документальної, художньо-публіцистичної та белетризованої. У своїх різножанрових творах вони осмислюють поняття війни для суспільства в цілому і для себе особисто, обґрунтовують наслідки її негативного впливу на людські долі, заглиблюються у психологію персонажів та морально-етичні проблеми під час воєнного лихоліття. Одночасно з текстами для прочитання дорослими реципієнтами про переламні події з'явилися друком і твори для дітей.

У перші післяреволюційні роки формуються декілька груп художніх текстів:

- документально-художні свідчення (Т. Прохасько, О. Забужко, Л. Івшина, М. Рябчук). Такі тексти ґрунтуються на реальних спогадах і мають на меті зберегти пам'ять про Героїв Небесної Сотні.

- художня проза про війну на Донбасі (С. Жадан «Інтернат», «Життя Марії»; В. Рафеєнко «Довгі часи», «Мондегрін»; Б. Горват «Мій дід танцював краще за всіх»).

У цих текстах домінує екзистенційний вимір війни: руйнування дому, втрати, травми, внутрішня еміграція.

- твори для дітей та підлітків, спрямовані на осмислення війни. Це новий аспект української літератури, що виник після 2014 року. Серед ключових авторів О. Рибка «Сіра дівчинка з Херсона», І. Андрусак «Вісім днів із життя Бурундука», С. Дерманський «Потвори з'являються вночі», І. Кирпа «Мій тато став зіркою» [32].

Остання група відзначається особливою психологічною природою, адже дитячий образ дозволяє передати війну в емоційно-етичному вимірі, у площині незахищеності та невинності.

Особливе місце серед цих текстів посідає художня проза для дітей і підлітків, покликана дати молодому читачеві інструменти розуміння складних суспільних процесів та опрацювання травматичного досвіду. Адже діти також є частиною суспільства, переживають родинні та особисті трагедії – смерть батьків, родичів, які загинули на війні («Мій тато став зіркою» (2015) Галини Кирпи, «Марта з вулиці Святого Миколая» (2015) Дзвінки Матіяш, «Казка про Майдан» (2014) Христини Лукашук, «Війна, що змінила Рондо» (2014) Романни Романішини та Андрія Лесіва).

У цьому контексті повість «Мій тато став зіркою» (2015) є одним із перших українських творів, який художньо відтворює смерть Героя Небесної Сотні очима дитини. Її автор Галина Кирпа – сучасна українська поетеса, прозаїк, перекладач, редактор, літературознавець, автор-укладач. Майбутня письменниця народилася на Київщині в учительській родині, тому з ранніх років зростала в творчій атмосфері, у середовищі людей духовно багатих і неординарних, серед багатства художньої літератури. А це, відповідно, мало вагомий вплив на формування її творчого обдарування.

У її житті особливо активним був період з 1983 по 2021 рік, коли вийшли у світ 18 поетичних та прозових книг для дітей і дорослих. Вона є укладачем тритомної читанки-хрестоматії для дошкільнят («Український садочок») та школярів («Ластівка», «Біла хата», «Писанка», «Зелена неділя», «Про маму»), антології поезії української діаспори («Листок з вирію») і хрестоматії світової літератури у трьох томах для початкової школи («Світ від А до Я»), посібника-хрестоматії для 1, 2, 3 і 4 класу з етики («Андрійкова книжка») [1].

Г. Кирпа проявила себе як перекладачка, адаптуючи для прочитання дітьми кращі твори німецьких та скандинавських письменників (данських, норвезьких та шведських). Так, у перекладі авторки побачили світ окремі твори І. Бахмана, В. Сабо, М. Гартмана (з німецької); І. Сандберга, Г. Мартінсона, Г. Лінде, А. Ліндгрена, П. Родстрема (зі шведської); Г. Х. Андерсена, Л. Торп, А. Прейсена, А. Еверланна (з данської); К. Гамсуна, П. Петтерсона, У. Старка, С. Нордквіста (з норвезької) та інших.

Галина Кирпа є авторкою літературознавчих статей про шведських письменників – Сару Лідман («Мистецьке кредо – правда») та Августа Стріндберга («Поет і сумління епохи»), і про вітчизняних майстрів художнього слова: В. Близнеця, М. Вінграновського, О. Сенюк, Н. Поклад, Л. Задорожну, О. Мак, Л. Храпливу [25, с.24].

Особливе місце у творчості Г. Кирпи належить творові «Мій тато став зіркою», що був опублікований у 2015-му році й отримав численні схвальні відгуки від критиків. Зокрема, оповідання стала об'єктом наукового зацікавлення для Р. Жаркової, К. Міщук, А. Позичайло та інших. Здебільшого його наукове осмислення відбулося після 2022 року, що зумовлено важливістю змісту твору та його потенційного впливу.

В основі твору – реальна історія Олександра Брюханова, Героя Небесної Сотні, про смерть якого дізналася країна у лютому 2014 року. Галина Кирпа обирає особливу оптику – дитячий погляд, що дає змогу відтворити національну трагедію без публіцистичної патетики, натомість

через емоційний досвід маленької головної героїні. Відповідно тема твору – загибель батька на Майдані під час Революції Гідності та його вплив на дитяче сприйняття світу.

Авторка утверджує думку про те, що любов, надія та пам'ять можуть зберегти зв'язок з рідною людиною навіть після її смерті. Ідейно-тематичне спрямування розкривається через низку важливих проблем:

- тяжка втрата найріднішої людини та горе, яке переживають діти;
- протистояння між світом дорослих і світом дітей в умовах війни;
- героїзм, самопожертва та патріотизм;
- важливість збереження пам'яті про близьких і дорогих людей.

Текст вирізняється поєднанням документальної основи, емпатійного наративу та психологічної достовірності, що дозволяє аналізувати його як вагомий приклад літературної інтерпретації національної трагедії.

Мова в творі йде від першої особи – малої дівчинки дошкільного віку, батько якої одного дня не повернувся ввечері додому з Майдану. До цього він щодня перебував на Майдані, разом з іншими чоловіками носили прапори, співали гімн, займалися корисними справами. Героїня разом із мамою часто приходили навідати його. Батько підхоплював дитину на руки: «Донечко, ми переможемо, - шепоче тато мені на вухо. І я розумію: шепоче не тому, що звіряє якусь таємницю, а просто від щастя. Колись мама казала, що щасливі люди часто говорять пошепки. Мені трішки лоскітно, і я подумки сміюся» [37, с. 17]. Згодом батько не приходив ночувати додому, адже, як пояснювала мати героїні, там він був більш потрібний.

Одного разу трапилася трагедія – батько загинув на барикаді. Цю новину знала молода дружина. Натомість дівчинка, помітивши дивну поведінку матері, не могла зрозуміти її причини. У дитини виникає безліч недитячих запитань, на які матері потрібно дати відповідь. Письменниця художньо інтерпретує типову поведінку дорослих, адже вони, як правило, уникають прямих відповідей на складні дитячі питання, приховуючи від них правду з метою не ранили дитячу душу: «І вперше мама нічого не відповідає.

Так наче я питаю про когось стороннього. Вона поводитьсь так, мовби не чує мене. Так наче вуха в неї заткнуті ватою. Загалом мама мені теж починала не подобатися. Вона враз стала якась інакша. Майже нічого не говорить, усе підходить до мене і обіймає. Ні з того ні з сього» [37, с. 6].

На прохання розповісти всю правду найрідніша людина говорить наступне: «Він не повернеться до нас, доню... - мамі, здається, бракує слів. – Наш тато... Твій тато... став... зіркою» [37, с. 9].

Незважаючи на метафоричність, смерть батька не описується відсторонено чи як випадковість. Це вбивство є страшним злочином, а вбивця, відповідно, має отримати покарання. Головна героїня вважає, що таке не могла зробити людина, яка знає, наскільки гарним є її тато: «Я торопію так, що не можу ворухнути губами. Як це – вбили? На Майдані? За що? Мама каже, що вбивцю розшукають. І неодмінно знайдуть. Не сьогодні – завтра. Але я певна на всі сто: тата вбив той, хто не знав, що його нема за що вбивати. Той, хто не бачив його усмішки й не чув його голосу. Лише той! Бо хіба можна такого тата вбити навмисно?!» [37, с. 14].

Дівчинка роздумує про дорослі та філософські теми: смерть, війну, біль через втрату найрідніших. Розповідь маленької героїні переповнена почуттям страху, очікуванням чогось трагічного, хвилюванням, тугою та безвихіддю. Не дивлячись на дитячий вік, вона помічає певні деталі в поведінці матері, що свідчать про її неймовірні страждання: багато плаче, днями просиджує зі світлинами батька в руках, ховає заплакані очі від доньки. У вільні хвилини героїні ходять на затоку дивитися у воду, бо батько любив там бувати.

Юна героїня помітила, як дуже швидко, не дивлячись на молодий вік (28 років), мати посивіла. Дівчинка порівнює її з кульбабкою, якій довелося пережити страшні події.

Через деякий час після загибелі батька у матері народжується дитина – дівчинка Йордана. Названа на честь свята Водохреща, бо батько найбільше любив його. Героїня твору по-дорослому розмірковує про те, як би склалося

їхнє життя, якби батько був живий. Вона мріє, коли сестричка підросте, розповісти їй про батька, його сміливість і надзвичайно загострене почуття патріотизму.

Головна героїня – юна художниця осмислює свої почуття і думки через малюнки. Дівчинка має розвинений дар емпатії та образне мислення. Через малюнки постає і світ навколо неї, який вона відтворює за допомогою кольорових пастельків. Це та деталь, яка свідчить про тісний зв'язок дитини і батька, адже батько теж любляв малювати. З особливою теплотою дитина згадує те, що батько любив дарувати подарунки не лише на Святого Миколая, а й в будь-який буденний день, просто так, без жодного приводу: «тато умів найбуденніший день перетворити на свято» [37, с. 19].

Спостереження за поведінкою головної героїні дає змогу простежити її глибоку емоційну залежність від батька та неможливість раціонально осмислити кардинальні зміни в життєвих обставинах. Для дитини виявляється психологічно складним інтегрувати трагічний досвід у власну картину світу, збагнути причинно-наслідкові зв'язки подій та знайти внутрішнє пояснення тому, що сталося. Авторка з великою психологічною делікатністю відтворює стан розгубленості героїні, спектр її емоційних реакцій – від обурення та протесту до сліз, глибокого жалю й відчаю. Попри переживання, як мати, так і дитина, прагнуть зберегти внутрішню стійкість і не допустити руйнівного впливу горя. Образ дівчинки вибудований таким чином, що постать батька постійно присутня в її мисленні як смисловий та емоційний орієнтир.

Особливе місце в розвитку сюжету твору Г. Кирпи «Мій тато став зіркою» відіграє батько. Він, активний учасник Революції Гідності, самовіддано віддає свій час і сили громадянському спротиву. Його тривала присутність на Майдані мотивується прагненням захистити власну родину та забезпечити їй гідне майбутнє. Простір Майдану у творі відтворено з документальною правдивістю, без ідеалізації та зайвого героїзування, що підсилює емоційно-сміслову достовірність описуваних подій. Обидва

персонажа – дівчинка й її вагітна мати – усвідомлюють важливість боротьби, однак переживають психологічні труднощі, пов'язані з необхідністю відпускати близьку людину у небезпечний простір протистояння.

Образ батька вибудовано як концептуально важливий і символічно навантажений. Він постає провідником дитини у пізнанні світу, а її життєвий досвід формується переважно крізь призму батькового світогляду. Спогади про нього постійно супроводжують героїню, визначаючи її емоційно-психологічний стан. У такому узагальненому образі вбачаються риси всіх українських захисників, які загинули під час Революції Гідності та в подальшій російсько-українській війні.

В оповіданні Г. Кирпи «Мій тато став зіркою» батько представлений як глибокий, духовно сильний і морально цілісний персонаж. Він уособлює джерело світла, доброти та щирості, крізь яке дитина сприймає навколишній світ. Його любов і увага до природи стають важливою частиною виховання дівчинки, формуючи в неї чутливе, емоційно-просвітлене ставлення до довкілля. У пам'яті та серці дитини він зберігається як вічна присутність, що продовжує визначати її життєві орієнтири навіть після фізичної втрати [57, с. 300].

У художньому творі батько постає як постать, глибоко емоційно пов'язана зі своєю дитиною. Усвідомлюючи ризики, пов'язані з участю у суспільному спротиві, він передчуває можливість їхньої останньої розлуки. Саме тому його прояви батьківської ніжності, зокрема сильні, тривалі обійми, набувають характеру прощального жесту, сповненого екзистенційної напруги. Батьківська любов у цьому контексті репрезентується як потужний психологічний ресурс, здатний підтримувати та зцілювати внутрішній світ дитини, забезпечуючи їй емоційну стабільність у ситуації травматичного досвіду: «Ой, тату, задушиш, – шепчу я. А тато ніби не чує – обіймає ще міцніше» [37, с. 19].

Тато пишається своєю країною та народом, який чинить опір ворогам: «Доню, сонечко, ми переможемо, – шепоче тато мені на вухо. І я розумію:

шепоче він не тому, що звіряє якусь таємницю, а просто від щастя. Колись мама казала, що щасливі люди часто говорять пошепки. Мені трішки лоскітно, і я подумки сміюся» [37, с. 21].

Головна героїня була янголом для батька. Він оберігав її і любив усім серцем, дарував їй лише добро: «... а от тато ніколи не забував не то що про мене, а й про мого ангела» [37, с. 22]. Тато віддав своє життя за спокій та свободу своєї країни та родини: «– Ти ба, який молодий, а вже зірка!» [37, с. 30].

У тексті твору батько постає як активний учасник національних подій, чия діяльність була спрямована на захист держави та відстоювання її суверенітету. У свідомості головної героїні він назавжди закарбується як герой, що уособлює моральну силу та громадянську відвагу. Попри пережиту втрату, дівчинка демонструє емоційну стійкість і внутрішню гідність. Смерть батька стає для неї тяжким, але визначальним досвідом, який не руйнує, а поглиблює почуття її любові та шани. Відповідно в пам'яті та духовному світі він зберігається як ідеальний, найдорожчий образ, що супроводжує її в подальшому житті.

Отже, свідомість дитини функціонує за законами символічного мислення – смерть тата перетворюється на фігуральний образ «зірки», що дозволяє пом'якшити психологічний удар і водночас надати йому сакрального змісту. Смерть героя не перетворюється на трагедійний пафос, а набуває морально-філософського змісту, який є зрозумілим дитині. Відтак у творі символіка зірки має декілька рівнів:

- пам'ять як світло;
- національна метафора (Україна як небо, де кожен Герой – зоря історії);
- дитяче тлумачення смерті як переходу з одного простору в інший.

Це надає твору універсальної гуманістичної інтонації [80].

У творі виділяються ключові художні мотиви:

- сирітство – дитина змушена осмислити втрату, на яку не здатна доросла свідомість;

- пошук символічної присутності батька через зоряне небо, спогади, речі;
- дорослішання через травму – війна пришвидшує становлення особистості;
- моральна стійкість – дитина вчиться продовжувати життя, не зраджуючи пам'яті.

Усі ці мотиви зводяться до центральної ідеї твору – смерть Героя не є кінцем, вона перетворюється на духовний дороговказ. Відповідно авторка створює три ключові образи, що репрезентують певну ідею письменниці:

- тато-Герой – уособлення громадянської мужності, морального імперативу свободи;
- дитина-наратор – модель травматичного досвіду, через яку читач емоційно співпереживає подіям;
- мати – символ внутрішньої стійкості, який поєднує горе та відповідальність перед дитиною.

Дані образи позбавлені ідеалізації, вони психологічно достовірні, побудовані на лаконізмі й внутрішніх монологів.

Враховуючи вище проаналізований матеріал, можемо зробити висновок, що тема втрати дитинства в творі органічно поєднана з художнім осмисленням проблематики «діти і війна». Г. Кирпа занурюється в аналіз воєнної реальності, простежуючи її руйнівний вплив на життєвий шлях головної героїні та психологічний стан як самої дитини, так і дорослих, що її оточують. Особливу увагу приділено збереженню морально-етичних орієнтирів у ситуації суспільної кризи, що підкреслює гуманістичний характер твору.

Художні твори про Революцію Гідності, Небесну Сотню та перші роки російсько-української війни становлять важливий пласт сучасної української літератури, що спрямований на осмислення історичної пам'яті, збереження правди про національну боротьбу та формування громадянської свідомості. У межах цієї традиції особливе значення має література для дітей, оскільки вона допомагає юним читачам зрозуміти природу війни, її людські наслідки та цінність свободи.

Оповідання Галини Кирпи «Мій тато став зіркою» є одним із найяскравіших прикладів художньої інтерпретації теми Майдану та героїв Небесної Сотні у дитячій літературі. Авторка майстерно поєднує документальність і художність, дитячу перспективу й етичну філософію, психологічну достовірність і символічність. Твір виконує важливу культурну та виховну функцію: він формує емпатію, вчить цінувати життя, осмислювати втрату та шанувати пам'ять.

Таким чином, література про Революцію Гідності та перші роки війни, зокрема творчість Г. Кирпи, стає важливим інструментом гуманізації суспільства, передавання історичного досвіду та підтримки найвразливішої групи – дітей, які потребують пояснень, емоційної безпеки та правдивої, але делікатної розмови про війну.

2.2. Художня інтерпретація теми «діти та війна» у творах сучасних українських письменників до повномасштабного вторгнення (Р. Романишина, А. Лесів «Війна, що змінила Рондо»; О. Русіна «Абрикоси зацвітають уночі»; Л. Денисенко «Майя та її мами», «Діти повітряних тривог»).

У художній літературі тема «діти та війна» завжди була однією з ключових тем, що виявляла гуманістичну спрямованість мистецького дискурсу. Після 2014 року, з початком російсько-української війни, вона набула особливої гостроти. Українські письменники й ілюстратори, звертаючись до дитячої аудиторії, вибудовують нові способи репрезентації травматичного досвіду: уникають натуралістичності, натомість акцентують увагу на психологізмі, символіці та етичній проблематиці. У центрі таких творів знаходиться дитина як свідок і мимовільний учасник історичних подій, що формують її духовний світ і життєві орієнтири.

Книжка-притча Романи Романишиної та Андрія Лесіва «Війна, що змінила Рондо» є одним із ключових творів сучасної української літератури для дітей, що художньо осмислює події початку російсько-української війни і репрезентує унікальне поєднання текстового й візуального наративів, що формують її метафоричну модель.

За жанром – це твір-притча, який дозволяє авторам уникнути прямої документальності й натуралізму зображення. Натомість притчевість у творі забезпечується:

- алегоричністю подій, де війна постає не як конкретний історичний факт, а як універсальна руйнівна сила;
- узагальненням моральних смислів, що дозволяє говорити не лише про український досвід, а й про глобальний феномен насильства;
- доступністю для дитячого читача, оскільки притча транслює складні явища через символи, метафори, образи.

Таким чином, твір можна розглядати як візуально-вербальну притчу, де текст і зображення взаємодіють, формуючи єдину семантичну систему.

Основні події в творі відбуваються у місті Рондо. За задумом авторів, це не реальний топос, а концептуалізований художній простір, що уособлює світ культури, творчості та мирного співжиття: «Місто, що називалося Рондо, було особливим. Повітря там було чисте і прозоре, ніби зіткане з найтоншого світла. А всі мешканці, незвичайні й дуже тендітні, вирощували квіти, плекали сади і парки, будували химерні будинки, розмовляли з птахами та рослинами, любили співати, малювати, писати вірші. І тішилися тому, що живуть у Рондо» [67, с. 3]. У поданому уривку, безумовно, юні читачі впізнають рідне місто. Химерні будинки у Львові, сади у Донецьку, парки у Києві – у кожному місті є трохи від Рондо.

Отже, семантика міста вибудовується через світлі кольори (символи чистоти та гармонії), геометрично впорядкований міський простір (уособлення стійкості і структурованості), музичність міста, адже мешканці Рондо мають здатність створювати гармонійні звуки, співвіднесені з «тихим

світлом» доброти. Це місто світла й творчості, яке руйнується з появою темної абстрактної субстанції «Війна».

У місті проживало троє друзів – Данко, Зірка та Фабіян. «Данко мав тіло тонке й прозоре і світився, наче ліхтарик. А найяскравіше світилося його серце. Він часто їздив міськими вуличками на ровері, наспівуючи мелодії з улюблених кінофільмів. До керма був прикріплений кошик, а в кошику лежав товстий атлас зі старовинними гравюрами рослин, квітів, дерев» [67, с. 15].

Образ Фабіяна у творі вирізняється складною символічною насиченістю. Він представлений як нащадок давнього роду шукачів скарбів, що підкреслює його зв'язок із традицією, історичною пам'яттю та прагненням до відкриття нового. Невід'ємним атрибутом персонажа є срібний медальйон, який він ніколи не знімає. У художній структурі тексту медальйон виконує функцію оберегу та водночас «якоря», що утримує кулькового Фабіяна біля землі. Він метафорично символізує внутрішню стабільність, відчуття приналежності та коріння, без яких персонаж утратив би рівновагу.

Паперова пташка Зірка, навпаки, уособлює легкість, свободу творчої уяви й здатність до спостереження з висоти. Її особливість полягає в тому, що вона здатна наносити на власні крила зображення та записи всього побаченого під час подорожей. Така характеристика підсилює символіку пізнання, фіксацію досвіду та відкритості до світу. Зірка репрезентує поетичну оптику сприйняття реальності, де крила стають не лише органом польоту, а й своєрідним «нотатником пам'яті», який засвідчує важливість документування побаченого та пережитого.

Відповідно у композиційній взаємодії персонажів постає чіткий контраст: Фабіян – це стабільність і зв'язок із землею, тоді як Зірка – рух, дослідження і легкість. У структурі твору ця опозиція формує гармонійну модель дитячого світу, де стійкість доповнюється відкритістю, а споглядання – прагненням до творчого пізнання.

Як стверджують самі автори, вони спеціально не робили персонажів людьми, а створили їх досить крихкими істотами, щоб показати: коли приходить війна, усі люди стають безпомічними, їх легко зламати [24].

Щодня троє друзів збиралися разом, обговорювали останні новини та розглядали малюнки на крилах Зірки. Вони ходили в кав'ярню за рогом і слухали квіти. У структурі повсякденного життя мешканців Рондо взаємодія трьох головних персонажів постає як модель гармонійного соціального буття. Щоденні зустрічі друзів, під час яких вони обмінювалися новинами та розглядали зображення, нанесені Зіркою на її крилах, репрезентують стабільність, передбачуваність і довірливість міжособистісних стосунків. Цей ритуал впорядкованого спілкування символізує нормальність мирного часу, коли інформаційний обмін є безпечним, органічним і спрямованим на пізнання світу, а не на виживання.

Важливим маркером миротворчої атмосфери є їхні прогулянки до кав'ярні за рогом – топосу, що уособлює затишок, соціальність і спільність. У художньому просторі Рондо кав'ярня виступає місцем невимушеної комунікації та емоційного відпочинку. Так само значущою є деталь слухання квітів, що мають здатність співати: цей художній прийом акцентує естетичну насиченість життя в Рондо, де краса й мистецтво становлять невід'ємний складник існування.

Таким чином, епізод повсякденних зустрічей героїв виконує важливу композиційну функцію: він створює контрастну передумову для подальшого вторгнення війни. Мирне життя подане через систему повторюваних символів гармонії – спілкування, творчість, музичність, – що підсилює драматизм руйнації, яка настане згодом [24].

Одного разу у тихе, розмірене життя Рондо прийшла війна. Авторі пишуть це слово з великих літер марно, адже це пряма вказівка на те, що війна – це завжди руйнування, смерть, моральне і фізичне каліцтво. Авторі пишуть: «Вона з'явилася ніби нізвідки. Чорна і страшна. З гуркотом та скрекотом поволі сунула в напрямку міста, несучи з собою руїни, безлад і

суцільну темряву» [67, с. 22]. Найбільшим жахом було те, що війна на своєму шляху сіяла квіти – чорні сухі, колючі бур'яни. Такі рослини, як зазначають автори, швидко проростали і затіняли собою ті чудові квіти, які радували місцевих жителів Рондо. І місцеві квіти перестали співати.

Троє друзів виступили проти війни, вони розпочали боротьбу з нею, як і деякі місцеві жителі. Не дивлячись на те, що книга розрахована на читацьку аудиторію 7-12 років, автори налаштовують читачів на думку про те, що війна – це зло, з яким потрібно боротися. Так і сталося: «Коли машина була готова, всі зайняли свої місця і за командою почали діяти. Водночас закрутилися сотні педалей, завертілися тисячі коліщат – і машина запрацювала. Яскраве світло розлилося вулицями. Данко, Зірка, Фабіян та всі мешканці разом із квітами заспівали гімн Рондо» [67, с. 27]. Такі згуртовані дії містян виявилися результативними, оскільки вони одержали перемогу над темними силами: «Замість чорних квітів на землі вирости червоні маки» [67, с. 28]. У даному контексті червоний колір символізує надію, любов і процвітання міста у майбутньому.

Отже, виходячи з вище проаналізованого, можемо говорити, що дана книга виконує важливі просвітницькі функції:

- формує емоційний інтелект: навчає розуміти власні страхи й проживати їх;
- актуалізує громадянську позицію: показує, що спільна дія важливіша за індивідуальний героїзм;
- сприяє формуванню історичної пам'яті: передає досвід суспільства в умовах війни;
- є засобом арт-терапії для дітей і дорослих, що дозволяє говорити про травматичні теми без психологічної шкоди.

Таким чином, книжка-притча «Війна, що змінила Рондо» є знаковим твором української літератури для дітей. У ній автори пропонують інноваційну модель гуманістичного осмислення війни. Завдяки поєднанню притчевої структури, потужної символіки, колористики й психологічної достовірності, митці створюють універсальну історію про втрату, страх і

солідарність. Твір не лише інтерпретує дитячий досвід війни, а й виконує функцію зцілення, допомагаючи молодим читачам сформувати стійкість перед травматичними подіями та віру в можливість оновлення.

Ще один твір на тему «діти та війна» «Абрикоси зацвітають уночі» створений О. Русіною – письменницею, журналісткою, перекладачкою. Вона народилася і проживає в Києві, має філологічну освіту, працює кореспонденткою і редакторкою українського тижневика у Варшаві «Наше слово», журналісткою на «Громадському радіо». Вперше спробувала свої сили в літературі у віці 15 років, написавши повість «Сестричка».

Одним із найвідоміших творів письменниці є твір «Абрикоси зацвітають уночі». Про його появу згадує сама авторка: «Я писала «Абрикоси» у лютому-березні 2021 року. Давно хотіла написати для дітей про війну, і про дітей в умовах війни, про почасти болючий, але важливий досвід, який, як я тоді це сприймала, і як, власне, й було – зрозумілий лише частині українців. Пам'ятаю, мені думалося тоді, що через такі історії пережиття мешканців Сходу можуть стати ближчими тим людям, які і до, і після 2014 року жили у регіонах, далеких від бойових дій. Бо спільність досвіду дозволяє знаходити порозуміння, а ця спільність досвіду, мені здається, можлива не лише «буквально», а й через літературу. Але зрештою все склалося так, що готувати верстку книги до друку ми закінчили буквально за кілька днів до 24 лютого, а тоді війна охопила всю країну. Тепер ця історія – лише символічний фрагмент того, що переживаємо ми всі. Тому, можливо, впізнати себе у її героях зможуть набагато більше людей, ніж мені хотілося би» [69, с. 1].

Робота над твором була дуже скорпульозною. Важливу роль у її написанні відіграла М. Берлінська, жінка, з якою письменниця не була знайома особисто. Вона розповідала авторці про типи безпілотників, що використовувалися на Донбасі на самому початку війни, який вигляд вони мали та яким чином функціонували. Крім того, у книзі є згадки про фільм «Анлантида», радіо «Тризуб ФМ», історію волонтера Леоніда

Краснопольського з Донецька, який возив для українських військових приціли нічного бачення через блокпости «ДНР», ховаючи їх у коробки від системних блоків комп'ютерів. Про високу мету створення художнього тексту письменниця писала наступне: «А загалом мені хотілося створити історію про життя попри все; те, яке не ставиться на паузу навіть тоді, коли ворог намагається позбавити тебе всього, що для тебе цінне. Бо є речі, важливість яких йому не зрозуміти і до яких йому не дотягнутися. А жити й робити все від тебе залежне навіть у найтемніші часи – це також боротьба» [69, с. 1].

Повість Олі Русіної «Абрикоси зацвітають уночі» становить собою світлий, гуманістично спрямований наратив, у центрі якого – утвердження цінностей доброти, взаємодопомоги та відповідальності за живих істот, що потребують захисту. За жанром – це філософська казка, в якій у художній формі відображене сучасне життя. Попри те, що він призначений для дітей середнього шкільного віку, проте не залишить байдужими й дорослих.

У тексті зацентовано увагу на феномені повсякденної безпеки, яку забезпечують оборонці країни, тим самим формуючи в юного читача усвідомлення ролі захисників у збереженні мирного існування. Однією з провідних ідей твору є переконання, що життя продовжується попри воєнні загрози, а перемога – не лише політичний акт, а й внутрішній стан віри, надії та стійкості.

Символіка абрикосових квітів, що розквітають уночі, втілює ідею крихкого, але невмирущого світла, здатного проростати навіть у темряві обставин. Це метафора духовної резилієнтності, що допомагає дитині й дорослому пережити травматичний досвід.

Попри наявний елемент казковості, повість побудована на цілком реалістичному підґрунті. Вона поєднує елементи магічного мислення, властивого дитячому сприйняттю, із конкретними реаліями війни, зокрема згадками про безпілотники, що продовжують охороняти українські території. Така двоплановість наративу створює ефект «м'якого переходу» між

реальністю та уявою, що дозволяє читачеві безболісно осмислити складні соціально-політичні явища. У цьому художньому контексті образи техніки та людей об'єднані у спільну систему оборони, що не лише діє, а й мріє, тобто володіє внутрішньою перспективою та здатністю до майбутнього [12].

Таким чином, твір О. Русіної демонструє синтез реалістичного та символічного модусів, забезпечуючи водночас і психологічний комфорт читача, і глибоке емоційне співпереживання.

Оповідь у повісті вибудована через незвичну наративну перспективу: її веде безпілотник Ел, який утратив зв'язок із тими, хто його запустив, і тепер, ширяючи над Донбасом, намагається віднайти людей, з якими був пов'язаний. Він пам'ятає лише руки військового, який його запуслав: «Пам'ятав руки чоловіка у військовій формі, що його запуслав. Але що то за чоловік? Якою мовою він говорив? Безпілотник не міг пригадати. Він пам'ятав тонку ниточку радіозв'язку, що якийсь час тримала його поміж небом та землею» [69, с. 7].

Такий прийом нелюдської фокалізації має виразну художню й смислову функцію: він дозволяє поєднати дистанційований, «технічний» погляд на війну з глибоким емоційним змістом, що виникає внаслідок взаємодії Ела з людьми та спостережень за їхнім життям.

У процесі своїх пошуків Ел виявляє прифронтове містечко, де знайомиться з хлопчиком Устимом, восьмирічною дитиною, яка проживає разом із батьками, та собакою Жменькою. Через спостереження безпілотника читач поступово занурюється в реалії щоденного існування на лінії розмежування. Письменниця зображує побут мешканців надзвичайно реалістично: тривалі й небезпечні обстріли змушують людей переховуватися в підвалах; соціальні зв'язки дітей руйнуються через вимушену евакуацію сімей; поступово зникає відчуття стабільності та знайомого світу.

Поступове руйнування звичного життєвого простору Устима – не лише матеріального, а й соціально-емоційного – створює складну психологічну картину дитячого сприйняття війни. У центрі оповіді – не фронтові події як

такі, а психологічні механізми адаптації, страху, втрати та надії, які переживає дитина в умовах довготривалої небезпеки. Таким чином, твір можна інтерпретувати як художнє дослідження того, як війна трансформує дитячий світогляд, прискорює процес дорослішання та формує нову систему цінностей, засновану на пережитому досвіді.

Важливим ідейним задумом авторки є зустріч Ела з Майстром – військовим, який ніс службу під Донецьком. Цей герой розповів безпілотникові різні повчальні та реалістичні життєві історії: про племінницю, яка надсилала йому свої малюнки, казку про війну. Саме ця розповідь засвідчила прагнення і бажання Майстра домогтися бажаної перемоги і з'єднання людей. Оскільки, на його думку, «..а люди насолоджувалися миром, але тужили одне за одним» [69, с. 23].

Його побратим – військовий Сем висловлює занепокоєння з приводу того, що вже пора, а абрикоси ще досі не зацвіли. Він збентежений, бо спостерігає збій, відхилення від природного стану речей. Таку аномалію він пояснює минулорічною схожою ситуацією: «Усе цього року якимось не так, як раніше» [69, с. 40]. Натомість Майстер йому відповідає доволі переконливо: «Ну, ще рік тому не було війни. У мене є теорія, що життя під час війни стає ніби непомітнішим. Ховається. Але ніколи не припиняється. Люди менше сміються вголос, але продовжують усміхатися. Ліхтарі в містах загоряються пізніше. А дерева зацвітають уночі, поки ніхто не бачить» [69, с. 40]. Отже, письменниця устами одного з героїв твору переконує, що життя під час війни істотно змінюється, збивається звичний, природній ритм, змінюється все навколо.

У структурі повісті важливою стає ретроспективна лінія, пов'язана з тим, як Устим переосмислює власний дитячий досвід уже після переїзду сім'ї до Дніпра. Хлопчик розповідає історії про безпілотника Ела своїй молодшій сестрі Дарині, яка народилася незадовго після їхнього від'їзду з прифронтової зони. Для Дарки ці оповіді перетворюються на щоденний ритуал – вона постійно просить брата озвучувати спогади, що стають для неї

«усною хронікою» місця, якого вона ніколи не бачила, але з яким починає відчувати емоційний зв'язок.

Для Устима ж розповіді про Ела виконують зовсім іншу функцію – вони є способом зберегти зв'язок із власним минулим і з тим простором, де відбулося його формування як особистості. Образ безпілотника, з яким хлопчик «дружив» шість років тому у рідному містечку, постає своєрідним символом пам'яті, що поєднує минуле з теперішнім. Залишившись у прифронтовому місті, Ел обіцяє охороняти його й чекати на повернення родини. Ця обіцянка набуває метафоричної ваги: вона репрезентує незнищений емоційний зв'язок людини з місцем дитинства, навіть якщо воно зазнало руйнувань і стало простором небезпеки.

Таким чином, оповіді про Ела виконують функцію з'єднувального ланцюжка між досвідом дитинства Устима та його теперішнім життям, між простором війни та простором відносної безпеки. Вони утримують у свідомості хлопчика ідентифікаційний зв'язок із рідною місцевістю, формують у ньому почуття тяглості й належності, а для Дарки слугують способом долучення до родинної історії. У цьому аспекті повість демонструє, як дитячі наративи та особисті перекази стають інструментом подолання травматичного досвіду та формування колективної й індивідуальної пам'яті [32].

Таким чином, повість О. Русіної виявляється не лише художнім зображенням подій, а й психо-соціальним портретом дитинства в умовах війни, що робить її одним із важливих текстів сучасної української літератури для юних читачів.

Лариса Денисенко – правозахисниця, юристка, ще одна відома сучасна українська письменниця, яка піднімає в своїй творчості тему «діти і війна». Одна з її перших книжок-картинок «Майя та її мами» була видана навесні 2017 року видавництвом «Видавництво». Над її створенням працювала авторка разом із ілюстраторкою Марією Фоєю.

Задум твору письменниця пояснювала так: «Власне, ця книга про те, що головне, щоб дитина жила в любові і почувалася захищеною безвідносно того, який склад її родини і скільки в неї батьків» [20].

У вересні 2017 року, після оприлюднення в програмі Львівського книжкового форуму інформації про презентацію видання «Майя та її мами», авторки та видавці книги, а також потенційні учасники заходу зазнали погроз фізичної розправи. Невдовзі низка правих радикальних організацій надіслала офіційні застереження адміністрації. Форуму, місцевим органам влади та правоохоронним органам. Під тиском цих погроз заплановану презентацію у дитячій бібліотеці було скасовано. Натомість книжку було представлено в межах інших заходів Форуму, зокрема під час презентації «Жінки в темі» та дискусії «Чи готова школа поговорити з дітьми на складні теми?». У зазначеній дискусії взяла участь радниця Міністра освіти і науки з питань гендерної рівності та недискримінації Олена Малахова. Вона підкреслила важливість появи такого видання та наявний суспільний запит на побідну літературу: «Такі книжки допомагають і дітям, і дорослим» [20]. Описані події отримали значний резонанс і були широко висвітлені українськими та зарубіжними засобами масової інформації. В. Лутковська теж висловила свою думку про новий твір: «Цей твір піднімає важливі питання етнічного різноманіття, соціального походження, гомосексуальної орієнтації, рівності людей. Книга має на меті виховання толерантного ставлення дітей до представників різноманітних соціальних груп та поваги до прав людини» [20].

Письменниця адресує свій витвір молодшим школярам. У ньому розповідається про четвертий клас однієї з київських шкіл, у якому навчаються 17 дітей. Сюди ж ходить і Майя.

У творі представлено широку палітру сучасних сімейних моделей, що відображають соціокультурне розмаїття українського суспільства. Зокрема, Соля та Софія постають як діти, народжені за допомогою репродуктивних технологій; Петро має ромське походження, Раїса належить до татарської

спільноти, а Аксана є білоруською дитиною, яка пережила втрату матері. Софійка Друга виховується батьком та його новою партнеркою, оскільки її біологічна мати емігрувала до Австралії. Софійка Третя разом із матір'ю була змушена покинути Луганськ через воєнні дії, а її батько вважається зниклим безвісти.

Данилко проживає у неповній сім'ї з матір'ю, при цьому питання пошуку батька у родині не порушується. Христина перебуває під опікою бабусі, тоді як її батьки працюють за кордоном. Настя і Назар, двоюрідні брат і сестра, також зростають у сім'ях без батьків, разом із матерями та бабусею. Кирило є вихованцем інтернатного закладу. Тимко проживає за моделлю почергової опіки, проводячи тиждень у матері та тиждень у батька. Єва мешкає з матір'ю та вітчимом. Батьки Таїсії здійснили усиновлення хлопчика Левка, унаслідок чого діти стали прийомними братом і сестрою. Головна героїня, Майя, зростає в сім'ї з двома матерями, які підтримують взаємну емоційну прихильність і забезпечують дитині належні умови розвитку.

Кожен персонаж-однокласник представлений у книжці на окремому двосторінковому розвороті. Ілюстраторка Марія Фоя майстерно структурувала короткі фрагменти лаконічного, реалістичного тексту, доповнивши їх візуальними композиціями з виразними геометризованими елементами. Завдяки цьому видання вирізняється естетичною цілісністю та привабливим оформленням. Особливо значущим постає відтворення дитячої щирості, оптимізму та безпосереднього погляду на складні життєві обставини, що передаються через оповідь від імені Майї. Авторка свідомо відмовляється від традиційних евфемізмів, міфологізованих пояснень або замовчувань – як-от образів «лелек», «дітей, знайдених у капусті», романтизованих уявлень про сирітство чи втрату близьких.

У тексті відкрито подаються реалії сучасного соціального досвіду: репродуктивні механізми (яйцеклітина, сперма, донори), юридичні аспекти (позбавлення батьківських прав), різноманіття сімейних структур (зокрема

одностатеві партнерства), воєнні обставини та інші проблеми, які дорослі нерідко уникають обговорювати з дітьми [70].

Ще одним персонажем у творі є вчителька пані Юля. Саме вона розповідає дітям, що «висміювати когось за зовнішність – дурне діло, адже всі ми рівні», що «справжня любов не ділить дітей на своїх та чужих», що «коли в когось все по-іншому – це не привід ображати й насміхатися» та проголошує інші загальнолюдські цінності.

Головна героїня твору – дівчинка Майя, яка на початку оповіді розповідає про себе цікаві факти: іноді її називають Майченятком або Майченням, вона любить зелений колір, макарони з сиром, котів і собак, ляльок і кавуни.

Героїня, описуючи свій клас, говорить про те, що вони, як справжні діти, можуть бути неслухняними, їх часто накриває «транда» (так говорить вчителька) і тоді вони бувають вередливими, сонними і лінивими. Щоб позбавитися такого стану, потрібно частіше всміхатися, жартувати і розповідати різноманітні історії.

Софія Перша – це ще одна дівчинка, про яку говорить Майя. Вона є найкращою подругою героїні. Це дитина з пробірки, оскільки її батьки не могли мати дітей. Майя по-дитячому розповідає про важливий процес зачаття: «Щоб народилася Софійка та Соля, сестра їхньої мами подарувала свою яйцеклітину. А один чоловік надав свою сперму. Пані Юля розповіла, що таких людей, які допомагають народити діток, називають донорами» [20].

Інша Софія Друга теж має непросту життєву історію. У неї був один тато і дві мами. Одна з мам поїхала в Австралію. «Австралійська мама надсилає Софійці листівки з кенгуру, коалами та качкодзьобами» [20].

Софійка Третя переїхала з мамою до Києва з окупованого Луганська. Її тато зник на війні. Письменниця вкладає в уста дитини важливу думку про те, що не можна втрачати віру, потрібно сподіватися на диво, шукати безвісти зниклого. Адже, як зазначає письменниця, в умовах війни дуже багато зниклих безвісти і тих людей, які змушені були залишити рідні

домівки, наводячи в книзі для дітей вражаючу статистику про те, скільки зараз вимушених переселенців. В уста Майї авторка вкладає оптимістичну думку: «Софійка Третя та її мама вірять, що Софійчин тато знайдеться. Ми теж віримо! Кожна війна колись закінчується, а людей мають шукати. Аж доки знайдуть» [20].

Таким чином Л. Денисенко подає короткі життєві історії 17 однокласників, яким уже довелося пережити певні трагічні обставини, опинитися в скрутному становищі, не за роками подорослішати. Устами дівчинки-героїні авторка говорить про актуальні проблеми сучасного дорослого світу, наголошуючи на тому, що діти теж є їхніми свідками.

Ще одна книга письменниці – «Діти повітряних тривог» написана на матеріалі подій, що відбуваються в сучасній Україні. Це було своєрідне продовження книги «Майя та її мами», оскільки мова йшла про персонажів-дітей. Але тепер вони ховаються від авіабомб в укриттях.

Мова у творі йде від імені дівчинки Мії, яка народилася в підвалі пологового будинку в Коломиї 25 лютого 2022 року під час повітряної тривоги. Дитина здатна розрізняти різні звуки, що доносяться ззовні і становлять пряму загрозу.

Інші герої – Олег та його старший брат Іван теж ховаються від авіабомб у Харкові. Через інтернет діти дізнаються про те, що являє собою злобний «Іскандер», як реве «Град», що таке «Град» і касетна авіабомба. Ще одна дитина – дівчинка Лея – «наліпила двісті вареників, щоб нагодувати бідолашних діток, які здолали довгу дорогу до Львова зі своїми мамами й бабусями» [21]. Хлопчик на ім'я Артур знаходиться в Ізмаїлі. Він дуже ввічливий хлопчина, займається створенням мультфільмів. Одним із найбільш цікавих його мультфільмів був «Рускій корабль, іді на Х».

Красунечка Аліна сидить на станції метро «Либідська» з бабусяю, бо її мама працює поліцейською і весь час перебуває на завданнях. Анічка, переселенка з Маріуполя, проживає у Вінниці. Вона тримає постійний зв'язок зі своїми подружками, які залишилися в окупації, надзвичайно

хвилюється за них. Ярема в Гостомелі з мамою і котом ховаються від вибухів у ванній кімнаті. Злата поїхала з мамою до Єгипта і не може тепер повернутися назад. Також й інші різні дитячі історії, пов'язані з першими днями війни, описані в творі.

Авторка обирає героїв з різних куточків України: Коломия, Харків, Дніпро, Луцьк, Авдіївка, Львів, Ізмаїл, Одеса, Київ, Вінниця, Маріуполь, Луцьк, Гостомель. Це не даремно, адже лихо у всіх одне – повномасштабне вторгнення Росії на територію України. Через дитячий світогляд, почуття письменниці описує трагічні дні війни.

Діти в екстремальних умовах значно швидше дорослішають, допомагають батькам та іншим людям, виконують посильні завдання, моніторять різноманітну інформацію. Вони навчилися розрізняти звуки ракет, знають їхні види, вміють реагувати на повітряні тривоги.

Наскрізною ідеєю в творі звучить переконання письменниці в перемозі, в тому, що згодом життя повернеться у звичне русло, і маленькі герої «з дітей повітряних тривог перетворяться на дітей повітряних поцілунків» [21].

Таким чином, аналіз сучасних українських творів, присвячених темі «діти та війна», засвідчує, що література для юних читачів набула важливої гуманістичної, просвітницької і психотерапевтичної функції. Письменники по-новому осмислюють дитячий досвід війни, поєднуючи реалістичні описи щоденних загроз із символічними та притчовими моделями, що дозволяють м'яко й без травматизації говорити про складні явища. Незалежно від жанрової форми (притчі, повісті чи книжки-картинки) ці твори демонструють спільну тенденцію: показати силу людяності, солідарності й внутрішньої стійкості, які допомагають дитині зберегти цілісність у світі, що переживає кризу.

2.3. Показ жаху війни та героїзму українського народу в боротьбі з російськими загарбниками у повісті «Котик, Півник, Шафка» О. Михеда

Сучасна українська література про війну постає художнім відображенням трагічної реальності, у якій опинилася країна. Вона веде діалог не лише з національним читачем, а й зі світовою спільнотою, порушуючи універсальні теми життя і смерті, болю та надії, екзистенційної вразливості й незламної віри в майбутнє.

Серед сучасних українських письменників, хто художньо інтерпретував проблему війни у власні твори, особливе місце належить О. Михеду – культурологу, куратору мистецьких проєктів, гідю центру сучасного мистецтва PinchukArtCentre, автору відомого знакового подкасту «Станція 451», члену Українського ПЕН-клубу, військовослужбовцеві з 2022 року. Автор до повномасштабного вторгнення Росії в Україну жив із родиною в Гостомелі на Київщині. Їхній будинок було зруйновано російським снарядом у перший тиждень війни. Після трагедії Олександр Михед написав: «Тепер -141- у мене немає дому. Але ціла країна – мій дім» [77].

Одним із показових творів, який репрезентує новітні тенденції літературного осмислення війни та її впливу на людське життя, є повість О. Михеда «Котик, Півник, Шафка» (2022).

Так, О. Павлова зазначає: «...це один зі зразків перших текстів, сильних текстів, про нову українську реальність – про нашу повномасштабну війну, про те, що змінило всі наші життя» [60].

Б. Романцова акцентує увагу на важливості образів-символів твору: «Олександр Михед написав поетичну, ніжну і водночас болісну історію. Знайомі всім нам герої, реальні символи цієї війни, стикаються віч-на-віч із ворогами й принагідно дають їм відсіч: вчасно б'ють дверцятами, дбайливо ховають своїх улюблених людей, повстають буквально з попелу. Усе живе об'єднується заради спільної мети – вціліти в хаосі війни. Котик, Півник,

Шафка, бабуся, онука тримаються, насамперед одне за одного. Як усі ми сьогодні» [68].

Трагічні воєнні події, що стали підґрунтям для створення повісті «Котик, Півник, Шафка», у художньому тексті трансформуються у цілісну наративну структуру, де Котик, Півник і Шафка постають персонажами своєрідної авторської казки. Олександр Михед інтегрує у свій твір не лише досвід сучасної війни, а й ретроспективні алюзії на події Другої світової війни, тим самим розширюючи семантичні межі концепту «війна» та його культурно-історичні нашарування.

Початок повісті демонструє свідоме відтворення стилістики української народної казкової традиції: уживання характерного для зачину формулювання надає оповіді відтінку дитячої безпосередності та спокійної, гармонійної атмосфери довоєнного родинного життя: «У зеленому-зеленому селищі, у високому-високому будинку на сьомому поверсі жили-були бабуся Ліза, дядько Андрій і онука Соня, а ще Котик, Півник і Шафка»

Ключові образи повісті Котик, Півник і Шафка функціонують як символи мирного, впорядкованого й гармонійного життя, уособлюючи цілісність родинного простору, заснованого на любові, взаємній підтримці та турботливих взаєминах між членами родини.

Котик – «руде кошения, в погляді довіра, що йому ніхто не нашкодить» [48, с. 17]. Він виявився кішкою зі складним характером.

Куманець Півник – «гордовитий, керамічний, вкритий розписами в глазурі», що стояв колись на столі, мав «чатувати спокій родини, попереджати небезпеки та дзвінком голосом пробудити своїх, коли гряне найтужливіша, безпросвітна ніч. Коли зупиняться годинники, згаснуть зорі та палатиме небо. Як це було в Петрусовому й Лізиному дитинстві, коли гриміла Велика війна» [48, с. 13].

Шафка, створена колись турботливими руками дідуся Петра, акумулює в собі енергетику роду й у моменти небезпеки перетворюється на захисний простір для Соні та Котика. У творі вона постає як одухотворений символ

родинного затишку та домашнього світу, здатний не лише зберігати пам'ять про минуле, але й впливати на формування майбутнього: «Усередині Шафка більше, ніж здається зовні. Вона береже сімейний крам. Витончений порцеляновий посуд, який лиш зрідка діставали з особливих нагод і в якому відсвічувалося красиве життя, що колись мало б настати. ...На іншій полиці Шафка зберігає сімейні фотоальбоми з чорно-білими світлинами» [48, с. 7–8]. Вона зберігає сімейні запаси солі, сірники, борошно, сухарі, мотузку, олію, пачки з гречкою, береже сімейні таємниці, тепло дідусевих рук.

Котик, Півник і Шафка у творі постають як повноцінні учасники родинного кола, наділені здатністю підтримувати домашній мир і, за необхідності, брати на себе відповідальність за добробут та безпеку близьких їм людей: «Півник підбирався до краю Шафки і просив Котика розповісти, що вона чує з підвіконня, підглядаючи за родинами, що ставали їхніми сусідами. Котик муркотіла про біль і втрачене відчуття безпеки. І серце її стикалося від туги» [48, с. 20–21].

Образи Котика, Півника та Шафки постають у творі як метафоричні символи незламності й життестійкості. Родина, до якої вони належать, інтерпретується як художнє уособлення України, що, попри тяжкі випробування, здатна вистояти, перемогти та відродитися. На перший погляд крихкі й тендітні, ці персонажі виявляють здатність протистояти руйнівній силі та чинити опір злу, демонструючи внутрішню силу та готовність до боротьби.

Казковість та алегоричність образів підкреслюють генетичний зв'язок повісті з традиціями української фольклорної казкової прози, зокрема з героїко-фантастичними сюжетами, у яких слабкий на вигляд герой виявляється носієм моральної й духовної сили.

Родина виявляє страх перед неминучими змінами та прагнення зупинити плин часу, оскільки «кожного разу залишається незрозумілим, чи принесе майбутнє щось позитивне» [48, с. 43]. Та сталося те, що змінило долю і життя України назавжди: «Нова незалежна Україна, від'єднано від

решти гамівних клаптиків, пережила революції, втратила півострів Крим, який пахнув ялівцем, а на Сході країни росія відкрила рани війни, яку багато хто не наважувався назвати війною. Сотні тисяч родин втратили домівки, поїхали шукати прихистку...» [48, с. 20].

У повісті Олександр Михед акцентує на тому, що людина завжди має свободу вибору. Навіть ті, хто приходить на чужу землю з наміром привласнити її ціною убивств невинних мирних жителів, здійснюють власний, свідомий вибір. «Вбивці. Мародери. Гвалтівники. Зло, яке криється в найтемніших куточках людини. І навіть Котику, Півнику й Шафці було зрозуміло, що хто б не віддавав вищі накази, виконували їх прості люди, які були чиймись сусідами, чоловіками, синами, онуками. І, певно, вони люблять свої родини і свою Батьківщину. Та насправді вони просто різники з руками по лікті в крові» [48, с. 40].

У повісті війна постає як узагальнений, символічний образ людського страждання, репрезентований через систему персонажів, деталей і подієвих фрагментів. Вона охоплює як пам'ять про Велику війну, що збереглася у спогадах Лізи, так і теперішню трагічну реальність.

Автор реалістично змальовує жорстокість і нахабність ворогів: «Росіяни йдуть від квартири до квартири. Зламують їх, як ящики зі скарбами. Шукають дівчат і жінок. Шукають чоловіків, підлітків і хлопчиків. Вишукують їжу. Їх хочеться назвати звірами, та, моя правда, не варто так ображати тварин» [48, с. 33].

У повісті наскрізною ідеєю постає переконання, що за будь-яких обставин людина повинна зберігати свою людяність, здатність любити, співчувати й піклуватися про інших. У моменти небезпеки, коли необхідно поспішити до підвалу та врятуватися від обстрілів, Соня не зосереджується на тому, чи можуть її помітити ворожі солдати. Насамперед вона піклується про близьких: однією рукою підтримує бабусю, іншою бере переноску для Котика й кличе улюбленця із собою. Питанням документів ніхто не приділяє уваги, адже порятунок живої істоти видається значно важливішим.

О. Михед подає вкрай реалістичні й емоційно вражаючі сцени поховання загиблих сусідів. Це відбувається просто поруч із дитячим майданчиком, на місці, де колись стояла будка собаки. Над могилами встановлюють імпровізовані хрести, а на грубо оброблених дерев'яних табличках вугіллям зазначають хоча б дату смерті та номер квартини. На братській могилі однієї родини встановлено поламаний номерний знак автомобіля як єдиний ідентифікаційний знак. Через такі деталі автор відтворює невідфільтрований жах війни, демонструючи межу, до якої зводиться людське життя в умовах повномасштабного вторгнення. «Ліза й Соня стрибають у підвал. Наступної миті снаряди влучають у будинок. Час зупиняється. Котик застигає у стрибку на Шафку. Півник тягнеться до Котика. Шафка простягає дверцята до Котика. Небеса розриваються навпіл. Земля стає небом. Вибухи зчесують частину будинку, ніби кількома шкребками величезного щербленого ножа» [48, с. 51].

Сприйняття війни автор окреслює через такі слова: «Вона просто прилітає снарядом у твій дім... І вона не питає тебе, чи готовий до неї» [48, с. 60]. Життя під час повномасштабного вторгнення росії на територію України – це відчуття, що смерть постійно ходить поруч.

Олександр Михед підкреслює, що українське суспільство ніколи не зможе ні забути, ні пробачити росіянам учинених злочинів. На його думку, масштаби пережитого горя та втрат формують колективну пам'ять, яка не допускає морального забуття чи примирення: «Перші вибухи, перший десяток окупантів із білою літерою Z заходять до їхнього подвір'я, де вчора ще гралася малеча. А Соня вже розуміє, про що всі ці роки мовчала Ліза, чого вимовити не могла» [48, с. 31].

У повісті «Котик, Півник, Шафка» письменник наголошує, що війна загострює потребу людини у спілкуванні та взаємному пізнанні. У критичних обставинах значно поглиблюються взаємини між бабусею та онукою. Пережиті разом випробування стають підґрунтям для їхнього духовного зближення. Соня, спостерігаючи за змінами у власному житті, зазначає: «Ба,

здається, ця війна мала початися, щоб ми з тобою нарешті познайомилися» [48, с. 62]. Через зображення стосунків бабусі та онуки автор порушує важливе питання – нерідко люди не усвідомлюють цінності часу та значущості родинних зв'язків, поки не опиняться в умовах екстремальної небезпеки.

У повісті автор майстерно показав сучасні реалії: «Росіян женуть. Вони хапають попід пахви пральні машини, кросівки, мобільні телефони, ноутбуки й усе, що можуть потягнути. Та вони залишають своїх поранених і загиблих. Утікають і гинуть, лишаючи розруху і спомин про насилля, яке не досягнути, бо воно за межами зла» [48, с. 59].

Письменник викриває моральну деградацію та ницість окупантів, акцентуючи на їхньому прагненні привласнити якомога більше матеріальних цінностей із українських домівок. Як наслідок після їхнього приходу залишаються лише спустошення, руйнування, смерть, що підкреслює деструктивний характер їхніх дій та повну відсутність гуманістичних орієнтирів.

Повість Олександра Михеда являє собою художню спробу глибоко осмислити трагічний досвід, пережитий Україною, та передати його наступним поколінням. Війна в тексті функціонує як утвердження віри в неминучість перемоги добра над злом, незважаючи на масштабність завданих страждань.

Письменник зазначає: «Я хотів написати книжку, від якої було би боляче і добре, яка б не давала забувати злочини росіян, але давала надію, що все буде добре» [49]. У ширшому контексті сучасна українська література про війну постає як важливий інструмент культурної комунікації зі світом, спрямований на осмислення й донесення значення боротьби українців за власну домівку, землю та державну незалежність.

Наприкінці повість-казка має оптимістичні рядки: «І Шафка була в тому домі, і зберігала скарби родини і пам'ять про тепло Лізиноного Петруся. І Півник стояв на столі, начищений до блиску і зацілований сонцем. І Котик

була там. І чула тупотіння маленьких дитячих ніжок . І Котик каже, що кожен з тієї війни вийде іншим, з ранами, які не залікувати. Та все одно пролунає сміх, від якого серце сповнюватиметься надією й теплом, що навіть після безкінечного жаху настане нове життя. Життя, що берегтиме пам'ять про зло. Життя, що берегтиме пам'ять про добро, любов і дружбу. Як закінчиться ця казка, нам не знати. Але ця війна точно закінчиться нашою Перемогою» [48, с. 66].

Проаналізована повість О. Михеда «Котик, Півник, Шафка» постає вагомим художнім свідченням про досвід повномасштабної війни, через який проходить український народ. Автору вдалося створити унікальний синтез казкової оповідної форми й глибоко реалістичного зображення жахів війни, що дозволяє читачеві емоційно й інтелектуально осягнути трагедію сучасної України. Символічні образи Котика, Півника та Шафки не лише структурують емоційний простір твору, але й транслиують ключову ідею незламності, стійкості та внутрішньої сили українців, здатних вистояти перед нищівною агресією.

Твір також виконує важливу культурну місію, адже він формує простір пам'яті про злочини війни й водночас утверджує віру в неминучу перемогу добра. Оптимістичний фінал, побудований на мотивах відродження, стверджує, що після пережитого болю можливе нове життя, яке зберігатиме пам'ять про втрати, але спиратиметься на любов, єдність і надію. Отже, «Котик, Півник, Шафка» є одним із ключових творів сучасної української військової літератури, що не лише фіксує трагедію сьогодення, але й творить гуманістичний наратив про силу народу, його духовну стійкість і невідворотність перемоги.

Висновки до розділу 2

Проведений аналіз засвідчує, що сучасна українська література для підлітків і юнацтва сформувала особливий художній напрям, спрямований на

осмислення війни через призму дитячого досвіду. Це відбулося після 2022 року, коли тема війни перестала бути периферійною й поступово перетворилася на один із центральних об'єктів художньої репрезентації. У творах різних жанрів (повістях, казках-притчах, книжках-картинках) виразно окреслюється новий тип дитячого наративу, що поєднує емоційну достовірність із гуманістичною функцією, символічною насиченістю та психотерапевтичним потенціалом.

У межах літератури про Революцію Гідності та перші роки війни важливою є тенденція до створення текстів, які демонструють здатність дитини сприймати складні реалії через власні емоції, образи та асоціативне мислення.

У творах Р. Романишиної і А. Лесіва, О. Русіної, Л. Денисенко, О. Михеда через дитячий світогляд і світосприйняття осмислюється війна як руйнівне явище, зображуються трагічні реалії сьогодення, підкреслюється дитяча стійкість, здатність до співчуття і внутрішнього відновлення.

У межах сучасної української літератури сформувалася цілісна система художньої репрезентації теми «діти та війна», у якій взаємодіють документальність, психологізм, символічність, притчевість і гуманістичні стратегії. Незважаючи на відмінності у жанровій природі, всі проаналізовані твори виконують спільні функції:

- психологічну - допомагають дитині пережити або осмислити травматичний досвід;
- просвітницьку - формують уявлення про причини та наслідки війни;
- гуманістичну - утверджують цінність діалогу, солідарності, співчуття й співдії;
- меморативну - зберігають пам'ять про національні трагедії та суспільні випробування;
- формувальну - сприяють становленню громадянської ідентичності.

У літературі для підліткової та юнацької аудиторії війна постає не лише як історичний або соціальний феномен, а як глибоко особистий досвід,

що формує цінності, світогляд і емоційний розвиток молоді людини. Художні твори «Мій тато став зіркою», «Котик, Півник, Шафка», «Абрикоси зацвітають уночі» та інші демонструють, що сучасна українська дитяча література здатна витлумачувати воєнну реальність у формах, доступних для осмислення дітьми, не спрощуючи її драматизму. Вони відкривають можливості для діалогу між дітьми й дорослими, створюють простір для рефлексії та підтримують молодого читача у часи суспільних потрясінь.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що проаналізовані твори становлять важливий культурний пласт, який фіксує історичні зміни, формує етичні орієнтири й водночас засвідчує високу гуманістичну місію української літератури: зберегти людину в умовах війни.

РОЗДІЛ 3. ДИДАКТИЧНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ТЕМИ «ДІТИ ТА ВІЙНА» В ОСНОВНІЙ ШКОЛІ (НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ)

3.1. Стан досліджуваної проблеми в шкільній практиці

Українська література як шкільний навчальний предмет посідає особливе місце в системі загальної середньої освіти. Її значущість визначається специфікою художньої літератури як виду мистецтва, що здатний моделювати багатогранність людського існування через систему художніх образів. Опанування здобувачами освіти образного способу відтворення життєвих подій, людських характерів та суспільних взаємин забезпечує глибше розуміння змісту як класичної, так і сучасної, постмодерністської, літератури. Це, відповідно, сприяє формуванню духовно-моральних орієнтирів учнів, розвитку їхньої естетичної чутливості та становленню активної громадянської позиції.

Сучасна література є реалістично зорієнтованою, оскільки письменники, які створюють її різножанрові твори, торкаються всіх аспектів реальності, прагнучи донести до юного читача власні ідеї та авторські настанови, показати життя таким, яким воно є насправді. Відповідно, мета вивчення предмета «Українська література», з-поміж іншого, передбачає «розвиток компетентних учнів-читачів, осмислення конкретно-історичного та загальнолюдського значення зображеного письменником, збагачення емоційно-чуттєвого досвіду, виховання національно свідомих громадян України, формування гуманістичного світогляду» [52, с. 3].

Курс української літератури в базовій школі побудовано за тематично-жанровим принципом, що передбачає опанування здобувачами освіти жанрової специфіки та різноманіття тем художніх творів. У сучасній українській літературі поширені твори про війну, які пишуть професійні письменники, волонтери, письменники-комбати, парамедики, звичайні люди.

Однією з актуальних тем, яку висвітлюють митці, є тема «діти і війна». До неї звертаються, починаючи з 5 класу, коли укладачі чинних модельних програм з української літератури для нової української школи пропонують вивчення сучасних українських пісень патріотичного спрямування (С. Вакарчук «Квіти мінних зон», «Місто Марії», П. Солодуха «Білі тополі»), поезій про війну, балад (Б. Гура «Балади про мальви», А. Матвійчук «Кленова балада»), поезій з війни (Л. Якимчук «Розкладання», «Повертання», Б. Гуменюк «Бачу сон...», «Коли юна дівчина Ліна Костенко», О. Бик «Вона носить його сорочку...», «Коли закінчиться війна...») та інших.

Укладачі чинної модельної програми з української літератури для 5-6 класів Т. Яценко, В. Пахаренко, О. Слижук та інші для розкриття теми «діти й війна» пропонують у 5 класі вивчати твір Г. Кирпи «Мій тато став зіркою». Цей творчий колектив укладачів чинної модельної програми для 7-9 класів рекомендує текстуально вивчати твір О. Михеда «Котик, Півник, Шафка», а на позакласне читання винесено твір О. Русіної «Абрикоси зацвітають уночі».

Зупинимося більш детально на змісті програмового матеріалу. Так, за чинною модельною програмою з української літератури для 5-6 класу твір Г. Кирпи «Мій тато став зіркою» пропонується вивчати в II семестрі 5 класу в розділі «Світ дитинства». Разом із названим твором автори рекомендують ознайомитися з іншими текстами: І. Нечуй-Левицький «Вітрогон», Б. Грінченко «Украла», О. Сайко «Гаманець». Але якщо основна тематика перерахованих творів – зображення світу дитинства, то у Г. Кирпи акцент зроблено на показі внутрішніх переживань дитини-дівчинки у зв'язку із втратою батька на Майдані під час Революції гідності.

На вивчення даного твору пропонується 1 година і тема уроку буде сформульована так: «Галина Кирпа «Мій тато став зіркою» (скорочено). Зворушлива оповідь маленької дівчинки, тато якої загинув на Майдані.

Особливості показу світу очима дитини. Мотиви втрати рідної людини, почуття й переживання дитини. Ідея героїзму й самопожертви» [52].

У процесі опанування програмового матеріалу в п'ятикласників мають бути сформовані предметні і ключові компетентності. Серед ключових компетентностей важливими є: учень/учениця формулює висновки на основі аналізу творів щодо майстерного розкриття духовного світу дітей, їхніх характерів і міжособистісних стосунків; проводить паралелі між образами й ситуаціями, зображеними в творах про дитинство, і власним життєвим досвідом для формування базових морально-етичних норм; представляє текст прочитаних художніх творів, використовуючи різні способи й засоби візуалізації змісту; створює власний медійний продукт (мультфільм, відеоролики тощо) та/або письмові творчі роботи різних жанрів з мотивами прочитаного [52, с. 24-25].

Предметні компетентності передбачають те, що учень/учениця уважно слухає художні твори про дивовижний світ дитинства; коротку інформацію про життя і творчість письменника; вичерпно відповідає на запитання за змістом почутого повідомлення; стисло переказує зміст художнього твору; знаходить у тексті художнього твору приклади теоретико-літературних понять, пояснюючи їх сутність; формулює основну думку твору; характеризує персонажів твору, їхню поведінку та вчинки, виявляючи толерантність [52, с. 24-25].

Зміст програмового матеріалу, присвяченого творчості Г. Кирпи, детально репрезентований у підручниках з української літератури для 5 класу.

Аналіз підручників здійснюється з урахуванням низки ключових питань, серед яких:

- відповідність змісту вступних статей і навчальних тем положенням чинної модельної програми;
- інтерпретація творчості митця у зв'язку з його біографічним контекстом, що дає змогу простежити формування картини світу автора;

- глибина та методична обґрунтованість шкільного аналізу епічного твору, відповідність вимогам, встановленим програмою для базової школи;
- наявність системи різнорівневих завдань і творчих робіт, спрямованих на розвиток аналітичного мислення, читацької компетентності та інтерпретаційних навичок;
- використання ілюстративного матеріалу, що забезпечує візуальну підтримку сприймання та сприяє формуванню цілісного уявлення про художній світ Г. Кирпи.

Такий підхід дає змогу комплексно оцінити методичний потенціал сучасних підручників у контексті вивчення творчості письменника.

Корисним і пізнавальним читацьким путівником у світі української літератури є підручник для 5 класу (за ред. Т. Яценко). У розділі «Світ дитинства» укладачі навчального видання подають інформацію про Г. Кирпу та її оповідання «Мій тато став зіркою». Зокрема, потрактовують невідомі для здобувачів освіти важливі слова, що мають глибинний історичний зміст: «Майдан», «Небесна сотня», «Революція гідності». Пояснення яскраво проілюстровано – вміщено фото подій, що відбувалися на Майдані у 2014 році.

Автори вводять рубрики «Читацьке дозвілля», «Поміркуй», «Читай і досліджуй», «Підсумуй» з метою апелювання до незначного життєвого досвіду п'ятикласників, до знань, отриманих раніше. Низка запитань і завдань, репрезентованих у названих рубриках, мають творчий або творчо-пошуковий характер. Наведемо приклади деяких із них:

-Що ти знаєш про Революцію гідності? Чи є серед близьких тобі людей учасники цієї історичної події [81, с. 199];

-Як змінилося життя головної героїні оповідання, відколи тато пішов на Майдан? Які думки тривожать її? [81, с. 201];

- Що означають слова мами: «Твій тато став зіркою» [81, с. 202].

Зміст оповідання теж представлено. Він урізноманітнений виразними ілюстраціями до твору, створеними художницею О. Булою.

Надзвичайно важливими у контексті видання, на нашу думку, є рубрики «Літературознавчий клуб», «У колі мистецтв», оскільки їхній зміст містить інформацію про історію написання оповідання, зв'язок художнього твору з творами інших видів мистецтв (картина художниці Марії Федюк «Ангели Світла. Ангели Свободи», українська пісня «Плине кача по Тисині»).

На розвиток креативності спрямовані завдання рубрики «Читай і досліджуй», оскільки вони виявляються у вигляді дослідницьких завдань або читацьких проєктів, які потребують чимало часу для виконання. З даної теми авторами пропонується таке завдання: *«Зіскануй QR-код і подивися буктрейлер до оповідання Г. Кирпи «Мій тато став зіркою» та його інсценізацію. Чи сподобалася тобі інсценізація? Поділися своїми враженнями з однокласниками/однокласницями. Попроси вчителя/вчительку організувати зустріч із людиною, яка була учасником Революції гідності. Подумай, відповіді на які запитання ти хочеш почути від такої людини»* [81, с. 210].

На підсумковому етапі в рубриці «Підсумуй!» здобувачам освіти запропоновано дати відповідь на низку різних за складністю запитань:

-Прослідкуй за змінами, які відбуваються в поведінці, судженнях дівчинки впродовж часу, описаного в творі? Чи стає вона дорослішою, мудрішою? Умотивуй свої думки цитатами з тексту.

- Що залишилося для тебе нез'ясованим після опрацювання матеріалу підручника? [81, с. 210].

На тонких знавців, сміливих відкривачів-першопрохідців розрахований підручник із української літератури для 5 класу під редакцією О. Борзенка. Автор серед низки класичних творів із української літератури пропонує вивчати оповідання Г. Кирпи «Мій тато став зіркою» з метою вдосконалення своїх читацьких навичок та розвитку творчого мислення, щоб глибше розуміти красу художнього слова.

Укладач навчального видання подає коротку інформацію про буремні події осені 2013 – зими 2014 року, коли країна піднялася на протести проти злочинних дій влади, розкриває історію написання твору. У рубриці «Читацький практикум» уміщено текст оповідання «Мій тато став зіркою». Відповідно рубрики «Розмірковуємо над текстом твору», «Узагальнімо?» розраховані на перевірку теоретичних знань учнів за допомогою тестів і різних запитань:

- *Яким постає світ очима дівчинки? Які її щоденні турботи? Чи розуміє вона, учасником яких історичних подій став її тато? Чи здатна вона це зрозуміти? [7, с. 270].*
- *Об'єднайтеся в групи, виконайте завдання, обговоріть свої висновки з однокласниками та однокласницями. Поміркуйте, чому мама каже дівчинці, що її тато став зіркою? [7, с. 271].*

Важливо те, що до підручника є електронний додаток, в якому вміщено різноманітні види перевірки засвоєних знань п'ятикласниками.

Підручник з української літератури для 5 класу (автори: О. Калинич, С. Дячок; під заг. редакцією проф. Ю. Ковбасенка) подає інформацію про Г. Кирпу, оповідання «Мій тато став зіркою». Зміст твору поєднаний із ілюстративним матеріалом і запитаннями та завданнями, націленими на виконання здобувачами освіти. Художнє оформлення підручника – яскраве, кольорове, із вміщеним мультиплікаційним ілюстративним матеріалом.

У рубриці «Поміркуй і дай відповідь» вміщено низку різних запитань – від репродуктивного відтворення змісту прочитаного матеріалу до проблемних. Наприклад:

- *Від чийого імені створена історія?*
- *Поясни, як ти розумієш переносне значення вислову «тато, якого вбили на барикадах, став зіркою»?*
- *Які символи наявні у творі? Що вони символізують? [28, с. 228].*

Рубрика «Домашнє завдання» передбачає творче завдання для виконання п'ятикласниками вдома і воно сформульоване так: «Чи

писав/писала листи? Кому? Напиши листа авторці твору. Поміркуй, про що ти їй розповідатиме. Якими враженнями поділишся? Оформи лист за вимогами» [28, с. 228].

Отже, проведений аналіз шкільних підручників засвідчує достатній рівень їх відповідності зазначеним критеріям. Зміст невеликих вступних статей і навчальних тем узгоджується з програмовими вимогами, а біографічний контекст митця подається як важливе підґрунтя для розуміння його художнього світогляду. Наявність різнорівневих і творчих завдань сприяє розвитку читацьких умінь учнів, а ілюстративний матеріал виконує допоміжну функцію у формуванні цілісного уявлення про художній світ письменника.

Автори модельної навчальної програми для 7-9 класів (за заг. ред. Т. Яценко) пропонують для текстуального вивчення в 9 класі в рубриці «Сучасна молодіжна проза» повість О. Михеда «Котик, Півник, Шафка». Орієнтовно твір буде вивчатися протягом двох уроків за такими темами:

1-й урок – «Олександр Михед «Котик, Півник, Шафка» (скорочено). Коротко про письменника. Показ у повісті жаху війни та героїзму нашого народу в боротьбі з російськими загарбниками»;

2-й урок – «Олександр Михед «Котик, Півник, Шафка». Реальне і казкове у творі. Прийоми індивідуалізації, розкриття характерів головних героїв. Ідея збереження «сімейного всесвіту», традицій, пам'яті роду, надії на переможне і щасливе майбутнє України» [53, с. 142].

Хочемо констатувати, що, на жаль, поки немає нових підручників з української школи, оскільки вони ще проходять один із етапів – отримання експертизи щодо надання грифа МОН.

Усвідомлюючи актуальність і важливість теми дослідження, у ході написання магістерської роботи виникла необхідність провести анкетування серед вчителів української літератури щодо особливостей опрацювання на уроках художніх творів, де наскрізною є тема «діти і війна».

Мета анкетування – з’ясувати особливості методичного забезпечення, підходів та педагогічних стратегій, які використовують учителі під час опрацювання з учнями теми «діти і війна» у шкільному курсі української літератури.

Анкета для вчителів української літератури

Шановні вчителі, просимо Вас відповісти на запитання анкети

1. Які методичні підходи (інтерпретаційний аналіз, емоційно-ціннісний підхід, проблемно-тематичний аналіз тощо) Ви вважаєте найбільш ефективними для опрацювання з учнями творів, у яких розкривається тема «діти і війна»? Обґрунтуйте Ваш вибір.
2. Які психологічні особливості учнів різного віку Ви враховуєте, плануючи роботу з такими творами?
3. Чи використовуєте Ви додаткові матеріали (документальні джерела, відео, свідчення очевидців, ілюстративні ресурси) для глибшого осмислення теми? Якщо так, зазначте їх види та педагогічну мету застосування.
4. Які труднощі, на Вашу думку, найчастіше виникають у школярів під час сприймання творів про дітей і війну (емоційні, когнітивні, морально-етичні)? Які методи Ви застосовуєте для їх подолання?
5. Чи здійснюєте Ви рефлексивну роботу з учнями (щоденники вражень, творчі завдання, дискусії) після прочитання творів на воєнну тематику? Оцініть результативність таких форм роботи.
6. Наскільки, на Вашу думку, чинні шкільні підручники та навчально-методичні матеріали достатньо забезпечують учителя методичними рекомендаціями для вивчення теми «Діти і війна»? Укажіть можливі напрями вдосконалення.

Опрацювання відповідей учителів української літератури на перше запитання анкети показало, що педагоги використовують комплекс методичних підходів, проте їхні пріоритети суттєво різняться залежно від педагогічного досвіду та вікових особливостей учнів. Інтерпретаційний аналіз

визначило 10 % опитаних учителів. Респонденти наголошують, що глибоке тлумачення художнього образу, авторської позиції та психологічного стану персонажів викликають труднощі в здобувачів освіти, але дають змогу учням усвідомити внутрішній світ дитини в умовах війни. Учителі підкреслюють, що такий метод сприяє розвитку критичного мислення, уміння працювати з підтекстом і символікою. 60% респондентів акцентувати увагу на емоційному переживанні тексту. У своїх відповідях вони зазначають, що тема війни викликає сильні почуття у підлітків, тому важливо створювати умови для безпечної емоційної реакції та рефлексії. Цей підхід учителі вважають ефективним для формування морально-етичних суджень, емпатії та чутливості до переживань інших людей. Ефективність проблемно-тематичного аналізу відзначили 30 % опитаних. Учителі аргументують вибір тим, що тексти воєнної тематики порушують важливі моральні та соціальні проблеми – дитячу беззахисність, втрату, відповідальність, травматичний досвід. Такий метод дає змогу учням осмислити складні життєві ситуації через запитання, дискусії та пошук власної позиції.

Отримані відповіді на друге питання анкети свідчать, що вчителі добре усвідомлюють вікову специфіку сприймання творів про війну та орієнтуються на психоемоційні потреби учнів різних вікових груп. У відповідях педагогів простежується низка повторюваних акцентів. Педагогами було виокремлено низку психологічних особливостей:

- підвищена емоційна вразливість (30%);
- схильність підлітків до ідентифікації з героями твору (10%);
- тривожність і страх як реакція на воєнні сюжети (30%);
- особливості роботи уваги та сприймання інформації в умовах цифрового середовища (15%);
- потреба в емоційній підтримці та можливості висловлення власних переживань (15%).

Респонденти, відповідаючи на запитання №3, засвідчили, що більшість з них активно залучає додаткові матеріали для поглиблення

сприймання учнями теми «діти і війна», проте характер і мета використання цих ресурсів варіюють залежно від віку учнів та педагогічних пріоритетів. Так, серед документальних матеріалів було зазначено наступне: хроніки, репортажі, історичні довідки (30%), фрагменти документальних фільмів, відеосвідчення (40%), усні історії, уривки із щоденників, інтерв'ю сучасних дітей, які пережили війну (10%), фотографії, картини, інфографіка (15%), музичні композиції, відеоінсталяції (5%).

Опрацювавши відповіді, можемо вказати різні варіанти педагогічної мети, запропоновані словесниками:

- забезпечити історичну достовірність поданого матеріалу;
- поглибити розуміння реального контексту подій;
- показати учням, що художні твори спираються на фактичний досвід війни;
- створити ефект присутності та емоційного залучення;
- активізувати увагу учнів, особливо в умовах цифрової домінанти;
- допомогти у візуалізації подій і переживань дітей у воєнний час.

Відповіді респондентів на 4 запитання анкети показують, що найбільш поширеними є емоційні труднощі (60 %), тоді як когнітивні та морально-етичні виклики трапляються приблизно з однаковою частотою (17% % і 23% % відповідно). Усі три групи труднощів взаємопов'язані та потребують комплексної педагогічної підтримки. Учителі використовують широкий спектр методів для їх подолання: від рефлексивних і емоційно підтримувальних практик до аналітичних, інтерпретаційних і дискусійних прийомів. На їхню думку, це дає змогу створювати умови для більш глибокого, усвідомленого та гуманістично орієнтованого сприймання творів про війну учнями різного віку.

Усі вчителі, відповідаючи на п'яте запитання анкети, зазначили, що здійснюють рефлексивну роботу з учнями (100%). До найбільш уживаних практик вони віднесли: дискусії в класі (50%), написання щоденникових вражень (6%), творчі завдання (30%), метод «незакінченого речення» (14%).

Відповіді вчителів на шосте запитання свідчать, що забезпеченість методичними рекомендаціями щодо вивчення теми «Діти і війна» оцінюється педагогами як частково достатня, проте загалом такою, що потребує суттєвого вдосконалення. Жоден респондент не відзначив підручники як навчальні видання, що повністю відповідають методичним потребам. 46% опитаних учителів зазначили, що чинні підручники містять окремі елементи методичної підтримки – вступні статті, запитання до текстів, певні рекомендації щодо аналізу та завдання до теми. Однак вчителі зазначають, що подані рекомендації є загальними та не враховують психологічної складності воєнної тематики. 54% респондентів оцінюють наявні рекомендації як недостатні.

Учителі пропонують низку змін і доповнень, що могли б підвищити якість методичного забезпечення:

- розробка спеціальних методичних рекомендацій;
- введення практичних інструментів емоційної підтримки учнів;
- розширення системи завдань;
- інтеграція мультимедійних матеріалів;
- більш чіткі вказівки щодо вікової диференціації.

Отже, аналіз анкетування виявив наявність певних прогалин у засвоєнні здобувачами освіти теми «діти та війна» на уроках української літератури, що й зумовило необхідність розроблення методичних рекомендацій з метою усунення виявлених недоліків та підвищення ефективності освітнього процесу.

3.2. Психолого-педагогічні передумови сприймання підлітками художніх творів, у яких розкривається тема «діти та війна»

Сучасний етап розвитку суспільства позначений зростанням уваги до проблем психологічного стану дітей та підлітків, які перебувають у ситуації воєнної загрози або отримують інформацію про війну із засобів масової

комунікації. У цьому контексті художня література, що осмислює досвід війни очима дітей, набуває значної виховної й терапевтичної функції. Проте ефективність сприймання таких творів підлітками залежить від комплексу психолого-педагогічних чинників, які визначають особливості їхнього емоційного реагування, ціннісних орієнтацій та когнітивного розвитку.

У психолого-педагогічній літературі питання вікових особливостей та їх вплив на сприймання художніх творів завжди становили науковий інтерес відомих психологів і педагогів (Л. Божович, Д. Колесов, І. Кулагіна, Л. Лисенко, Т. Мараховська, Д. М'ягков, Ю. Черкашина).

Підлітковий вік є критичним періодом онтогенезу, який характеризується транзитивністю між стадіями дитинства та дорослості. Цей етап супроводжується інтенсивною взаємодією суб'єкта (школяра) із зовнішнім середовищем. Вказана взаємодія чинить детермінуючий вплив на соціальну позицію підлітка у соціумі та призводить до трансформації провідної діяльності, яка набуває центрального значення у формуванні психічного розвитку індивіда.

Паралельно фіксується виражена динаміка психологічних новоутворень у структурі свідомості особистості, що включає:

- модифікацію ставлення до соціального оточення;
- реконфігурацію внутрішнього та зовнішнього життя суб'єкта;
- активну фазу формування цілісного світогляду, самооцінки та процесів самопізнання.

З огляду на вище зазначені якісні та кількісні зміни, які відіграють провідну роль у становленні особистості учня-підлітка, Л. Божович наголошує на необхідності обов'язкового врахування особистісних потреб та вікових особливостей здобувачів освіти в освітньому та виховному процесі.

У психологічній літературі виділено базові особливості підліткового віку та відповідні їм суб'єктивні та об'єктивні чинники. До суб'єктивних відносяться: індивідуальні та вікові психофізіологічні особливості та наявність художньо-естетичного досвіду. Серед об'єктивних можна виділяти

вплив масової культури, середовища (неформальні об'єднання, сім'я), інформаційних технологій. Відтак розглянемо їх детальніше. Індивідуальні особливості підліткового віку передбачають відчуття дорослості, зміну характеру, біологічну перебудову організму і є одним із суб'єктивних чинників, які впливають на формування вмінь сприймання здобувачами освіти художніх творів [40].

У наукових дослідженнях підлітковий вік асоціюється з формуванням відчуття дорослості. Зокрема, психологи стверджують, що це новоутворення є специфічним психологічним симптомом, що сигналізує про початок підліткового періоду. Воно являє собою ключове психологічне новоутворення у свідомості, яке слугує основою для самопорівняння підлітка з оточуючими (референтними) індивідами та ініціює реорганізацію його провідної діяльності.

Специфіка підліткового віку проявляється в таких сферах:

- спілкування (зміна характеру взаємодії з різними соціальними групами (однолітки, педагоги, батьки));
- діяльність (трансформація структури та змісту провідної діяльності);
- формування Я-концепції (становлення Я-концепції, яка репрезентує вищий рівень розвитку самосвідомості індивіда в цей віковий період).

Науковець І. Кулагіна акцентує увагу на тому, що в процесі дорослішання відбувається зміна характеру особистості. Ключовим моментом є виникнення прагнення до систематизації знань і досвіду, що виражається у формуванні певної когнітивної/поведінкової схеми. Така схема виконує важливу адаптаційну функцію, забезпечуючи ефективну орієнтацію індивіда в життєвому просторі, навколишньому світі та в процесах самопізнання [40].

Науковці Д. Колесов і Д. М'ягков, досліджуючи психологічні та фізіологічні особливості підліткового віку, наголошують на підвищеній чутливості даної вікової групи, що зумовлена специфікою їхнього психофізичного розвитку [6]. Учені підкреслюють, що ці чинники формують

підґрунтя для виникнення низки труднощів, характерних для підліткового періоду, які, у свою чергу, становлять суттєву педагогічну проблему [47].

Вони виокремлюють чотири об'єктивні передумови труднощів підліткового віку:

-невідповідність між суспільними вимогами до дітей і дорослих та реальними правами й обов'язками підлітків;

-інтенсивні зміни у фізичному та психічному розвитку, що позначаються на особливостях характеру й реакціях на зовнішні стимули;

-дефекти виховання, зокрема порушення емоційної сфери, спричинені недостатнім рівнем самостійності або обмеженими можливостями для повноцінної комунікації з однолітками і дорослими;

-психологічні трансформації, пов'язані з формуванням у підлітка усвідомлення власної дорослості.

У такому контексті підлітковий вік розглядається як період інтенсивних внутрішніх і зовнішніх змін, що потребує особливо виважених педагогічних підходів.

Психолог Е. Еріксон визначає підлітковий вік як стадію «ідентичність проти розмитості ролей». Герої-діти, змальовані в умовах війни, стають для підлітка потенційними моделями поведінки. Відтак художні твори з воєнною тематикою у підлітків можуть значно активізувати пошук власної позиції щодо моральних дилем (страх, виживання, відповідальність), сприяти формуванню почуття солідарності та справедливості, стимулювати їхню рефлексію про значення сім'ї, дому, батька/матері, що у воєнних текстах часто стають причиною конфлікту.

Психолог К. Роджерс наголошував, що підлітки мають високий потенціал для розвитку емпатії, але потребують для цього емоційно безпечних умов. Тому, на нашу думку, твори про війну, в яких події подаються очима дитини, створюють можливість для формування емоційного резонансу, водночас вимагаючи чутливого педагогічного супроводу [79].

Ще однією особливістю сучасного підліткового віку, що виступає вагомим чинником у процесі формування пізнавальної сфери, є комп'ютерна залежність. Практикуючі психологи Н. Скубановська та О. Фялковська окреслюють цей феномен через поняття «ефект Google», під яким вони розуміють специфічний психоемоційний стан, пов'язаний із залежністю дитини від цифрових технологій, соціальних мереж і комп'ютера. Науковці підкреслюють, що використання комп'ютера в житті учня має як потенційно позитивні, так і очевидно негативні наслідки, що зумовлює необхідність ретельного педагогічного супроводу та формування цифрової грамотності [71, с. 16].

Така залежність впливає на спосіб взаємодії з художнім текстом: читач часто потребує коротких, емоційно насичених фрагментів, тоді як глибинна інтерпретація вимагає зосередженості. У контексті творів про дітей і війну це може спричинити ускладнене сприймання метафоричних та символічних образів, емоційне перевантаження, особливо коли текст містить сцени втрати, страху чи руйнування, зміщення акценту з глибинного смислу на подієвий компонент. Педагогічне завдання полягає в забезпеченні умов для розгортання рефлексивного читання, розвитку вмінь аналізувати й інтерпретувати складні художні змісти.

Твори для дитячого читання про війну мають низку художніх особливостей, що визначають специфіку їх сприймання:

- нарація від першої особи. Така форма дозволяє створити ефект присутності та залучення;
- фокус на внутрішньому світі дитини, її почуттях, страхах і надіях. Це сприяє формуванню емпатії;
- поєднання трагічного й життєствердного, що дає змогу підлітку осмислювати не лише втрати, а й досвід подолання;
- символіка та метафоричність, що вимагають певного рівня абстрактного мислення.

Підлітки здатні глибоко сприймати такі тексти, якщо педагог забезпечує адекватний рівень емоційної підтримки й методично вмотивовану роботу з художнім словом.

Вони схильні до інтенсивного переживання емоцій, що, з одного боку, дозволяє їм глибоко занурюватися в художній світ твору, відчувати страх, гнів чи розпач героїв. З іншого боку, така інтенсивність може призводити до травматизації або розвитку тривоги у випадках, коли твори резонують із власним травматичним досвідом або надмірним доступом до інформаційних джерел. У підлітковий період розвивається здатність до співпереживання та розуміння позиції іншої людини, що є ключовим для сприйняття образів дітей-жертв або свідків військових подій. Згідно з психологічними дослідженнями, емоційна відповідь на художні твори є першим етапом їхнього осягнення [62].

За Ж. Піаже, розвиток морального судження у підлітків переходить від «гетерономної» до «автономної» моралі. Тому під час читання вони намагаються оцінити мотиви та дії персонажів, співвіднести зображені ситуації з власним життєвим досвідом, сформувані особисте ставлення до насильства, втрати, боротьби, героїзму. Твори на тему «діти і війна» часто містять моральні колізії, у яких кожне рішення має високу ціну. Для підлітка це є стимулом до формування етичної компетентності. Натомість психологи-травматологи (Б. ван дер Колк, Дж. Герман) зазначають, що непряма взаємодія з травмою, через мистецькі образи, може бути безпечнішою, ніж безпосередній досвід, бо художній текст забезпечує дистанцію та можливість символічного осмислення. Відтак педагоги вбачають у таких творах можливість розвивати емоційний інтелект; допомогти підліткам осмислити власні страхи та невизначеність; сформувані ціннісне ставлення до миру й людського життя [40].

Педагоги (Н. Волкова, С. Гончаренко, О. Савченко) підкреслюють, що робота з текстами травматичного змісту потребує створення психологічно комфортного середовища, яке забезпечує можливість вільно висловлювати

свої емоції, підтримку з боку вчителя й однолітків, дозоване й поступове знайомство з важкими темами, поєднання інтерпретаційного читання, рефлексії та діалогу.

Умовою глибокого сприймання творів на тему «діти і війна», на їх думку, є розвиток здатності аналізувати художній образ, уміння співвідносити події з моральними категоріями, сформованості ціннісних орієнтацій, емоційної зрілості. Педагогічний супровід забезпечує перехід від емоційного реагування до усвідомленого інтерпретування, що є ключовим для підліткового читача.

На думку педагогів, для ефективного сприймання, засвоєння і розуміння художніх творів на тему «діти і війна» необхідно забезпечити певні педагогічні умови:

- створення безпечного емоційного середовища під час читання та обговорення травматичних сюжетів. Учитель має бути готовим до індивідуальних реакцій учнів;
- розвиток емоційного інтелекту та навичок рефлексії, що дає змогу підлітку усвідомлювати власні переживання;
- використання методів інтерпретаційного читання (діалог із текстом, робота з образами, асоціативні карти, щоденник вражень);
- залучення міждисциплінарних підходів – історичного контексту, психологічних коментарів, соціально-гуманітарних понять;
- поступовість у доборі текстів: від легших за емоційним навантаженням до глибоких і травматичних;
- формування медіаграмотності, що допомагає критично оцінювати інформацію про війну та розмежовувати художній вимисел й реальні події.

Таким чином, психолого-педагогічні особливості сприймання підлітками теми «діти і війна» полягають у взаємодії емоційної чутливості, морального розвитку, впливу цифрового середовища та потреби у педагогічній підтримці. Погляди провідних психологів і педагогів

засвідчують, що твори про дитячий досвід війни можуть стати важливим чинником формування емпатії, рефлексії та ціннісної орієнтації, але лише за умови науково обґрунтованої методики їхнього вивчення.

3.3. Методичні рекомендації щодо вивчення художніх творів сучасних письменників на тему «діти і війна» в сучасній школі.

В умовах модернізації освітньої системи України, що відбувається з урахуванням провідних світових тенденцій розвитку освіти, актуалізується впровадження інноваційних підходів до організації освітнього процесу, що зумовлює суттєву трансформацію його парадигми. Традиційно шкільний курс української літератури був спрямований на оволодіння учнями системою теоретичних знань, формування відповідних умінь і навичок. У сучасному освітньому дискурсі ці компоненти розглядаються крізь призму компетентнісного підходу, а їхня інтеграція постає як формування предметних та ключових компетентностей, що визначають ефективність літературної освіти.

Вивчення української літератури в класах НУШ – складний і важливий процес, адже укладачі чинної програми пропонують для текстуального вивчення найкращі зразки вітчизняної як класичної, так і сучасної літератури. Різноманітно і різноматично представлена література для здобувачів 5 класу. Серед імен відомих письменників репрезентовано творчість сучасної письменниці Галини Кирпи, яка через усі свої твори піднімає надзвичайно складну й актуальну тему – війна як руйнівна сила, місце звичайної людини в ній, доля дітей.

Чинна навчальна модельна програма з української літератури (за заг. ред. Т. Яценко) пропонує для вивчення оповідання Г. Кирпи в 5 класі.

Як уже зазначалося, чинною навчальною модельною програмою пропонується орієнтовно 1 година на вивчення теми, хоча, на нашу думку,

цього часу дуже замало для розкриття складності запропонованої проблематики. Тому нами було розроблено експериментальний план-конспект уроку, присвячений вивченню творчості Г. Кирпи.

Мета розроблення плану-конспекту експериментального уроку – сприяти глибокому осмисленню здобувачами освіти художнього твору, у якому розкривається тема «діти і війна», шляхом поєднання емоційно-ціннісного, аналітичного та інтерпретаційного підходів; формувати в учнів уміння виявляти й пояснювати психологічні та морально-етичні аспекти переживання війни дітьми; розвивати здатність до емпатії, рефлексії та критичного мислення; забезпечити умови для усвідомлення гуманістичної ідеї твору, актуалізації особистісних смислів та формування відповідального ставлення до історичної пам'яті та загальнолюдських цінностей.

Завдання:

- Науково й методично обґрунтувати вибір змісту та структури уроку, враховуючи вікові психологічні особливості п'ятикласників, специфіку теми «діти і війна» та компетентнісний підхід сучасної літературної освіти.
- Визначити оптимальні методи, прийоми й форми роботи, які забезпечать емоційно безпечне, педагогічно виважене та результативне вивчення твору, зокрема інтерактивні методи (робота з ілюстраціями, портретом, творчі завдання).
- Забезпечити логічну послідовність етапів уроку, визначивши завдання кожного етапу, їх методичне наповнення, часове навантаження та взаємозв'язки між ними.
- Обґрунтувати педагогічну доцільність експериментального підходу, визначити потенційний вплив уроку на формування читацької активності, емоційної грамотності та морально-етичних орієнтирів.
- Створити структурований, технологічно зручний для реалізації вчителем документ (план-конспект), який може бути використаний як

зразок для подальшого вдосконалення методики вивчення творів на складну соціально-психологічну тематику.

На вивчення оповідання Г. Кирпи «Мій тато став зіркою» пропонується 1 година. Відповідно змістом навчального матеріалу, вміщеного у програмі, передбачено таку тему уроку:

Тема 1. Галина Кирпа «Мій тато став зіркою» (скорочено). Зворушлива оповідь маленької дівчинки, тато якої загинув на Майдані. Особливості показу світу очима дитини. Мотиви втрати рідної людини, почуття й переживання дитини. Ідея героїзму й самопожертви.

За основу класифікації експериментального уроку ми обрали метод, який домінує на уроці, та дидактичну мету, відповідно до якої визначили тип експериментального уроку: урок засвоєння нових знань і розвитку на їх основі вмінь та навичок. Етапи уроку, розписані в експериментальному плані-конспекті, відповідали його типові і мали конкретну структуру: актуалізація опорних знань; повідомлення теми, мети, мотивація навчальної діяльності; сприймання та засвоєння нової навчальної інформації; підсумок уроку; оголошення і коментар домашнього завдання.

Працюючи над розробкою плану-конспекту уроку, чітко й лаконічно, відповідно до програмових вимог, окреслили предметні та ключові компетентності та емоційно-ціннісне ставлення.

Нами було враховано всі етапи вивчення епічних творів на уроках літератури: підготовка до сприйняття, його читання, аналіз, підведення підсумків.

Зупинимось більш детально на етапі підготовки до сприйняття художнього твору. Він охоплює всі структурні частини уроку: актуалізацію опорних знань і сприймання та засвоєння нової навчальної інформації. З метою актуалізувати невеликий життєвий досвід здобувачів освіти та набуті раніше знання нами було запропоновано конкретні види робіт.

Інтерактивний прийом «Асоціативний куш»

Завдання для учнів: сформулювати слова, які асоціюються з поняттями «дитинство», «тато», «втрата», «надія».

Бесіда-«коротка розвідка»

- *Чому тема «Діти і війна» є особливо важливою у сучасній літературі?*
- *Чи легко дитині зрозуміти, що означає «втрата»?*
- *Що, на вашу думку, допомагає дитині пережити біль втрати?*
- *Чи знаєте ви, що таке Революція гідності?*

Етап опрацювання та засвоєння навчальної інформації доцільно розпочати з емоційно забарвленого вступного слова вчителя, оскільки саме воно формує первинне уявлення здобувачів освіти про письменницю. Це початкове враження надалі впливатиме на глибину й характер сприйняття художнього твору під час його аналізу. Звернімо увагу на зміст *вступного слова про Галину Кирпу: «Сьогодні ми познайомимося з твором письменниці, яка має особливий дар – говорити з дітьми й підлітками просто, щиро й глибоко. Це Галина Кирпа — сучасна українська поетеса, прозаїк, перекладачка, лауреатка численних літературних премій. Її творчість вирізняється теплом, уважністю до дитячого світу та здатністю передати найтонші емоційні відтінки, які дорослі інколи втрачають або не помічають.*

Галина Кирпа багато років працює з дитячою літературою. Вона переклала українською мовою твори відомих європейських авторів, зокрема видання для дітей і підлітків. Проте її власні оповідання й поезії – це не просто художні тексти, а спроба підтримати маленьких читачів, допомогти їм зрозуміти складні почуття, знайти опору в собі та в близьких».

Важливим компонентом у процесі вивчення творчості будь-якого письменника є робота з його портретом, оскільки портрет відображає не лише зовнішні фізичні риси митця, а й репрезентує елементи його внутрішнього світу та особистісної індивідуальності. Пропонуємо конкретний прийом роботи з портретом Г. Кирпи:

Мотиваційне спостереження «Портрет як текст».

Учитель, демонструючи портрет Г. Кирпи, ставить питання до учнів:

-На що ви звернули увагу насамперед?

-Які риси характеру, на вашу думку, відображені на обличчі письменниці?

-Які емоції передає її погляд?

Наступним етапом опрацювання оповідання Г. Кирпи «Мій тато став зіркою» є його безпосереднє читання. Сам текст є невеликим за обсягом і нескладним для безпосереднього розуміння, доцільним є застосування методу творчого читання з використанням різних його прийомів і форм роботи. До таких належать: *домашнє виразне читання, читання вголос, повільне читання, коментоване читання, читання із зупинками, перерване читання*. Конкретний вид читання учитель-словесник обирає самостійно відповідно до читацьких можливостей і уподобань здобувачів освіти. Принципово важливо, щоб у результаті кожен учень опанував текст у повному обсязі, що забезпечить цілісність подальшої аналітичної роботи та інтерпретації художнього матеріалу.

Етап аналізу художнього твору є структуроутворювальним компонентом уроку літератури та виконує ключову функцію у формуванні читацької компетентності здобувачів освіти. Він забезпечує перехід учнів від первинного емоційного сприймання тексту до його усвідомленого й системного інтерпретування. На цьому етапі створюються умови для поглибленого дослідження змістово-композиційної структури твору, художніх образів, мовностилістичних особливостей та авторської позиції.

Етап аналізу виконує також важливу виховну роль: він сприяє розвитку емпатії, морально-етичного мислення, толерантності й уміння співпереживати персонажам, що є невід'ємними складниками духовного розвитку особистості. Через виявлення внутрішніх мотивів і психологічних станів героїв здобувачі освіти навчаються глибше розуміти людські взаємини, конфлікти, переживання й екзистенційні смисли.

Таким чином, аналіз художнього твору на уроці літератури постає не лише інтелектуальною діяльністю, а комплексним процесом формування культурної, емоційної та естетичної компетентності, що забезпечує повноцінне сприймання літератури як мистецтва слова.

Працюючи над розробленням експериментального плану-конспекту уроку потрібно звернути увагу на ті методичні прийоми і види робіт, які можна було б реально застосувати в школі. Наведемо деякі з них.

Інтерактивний прийом «Читання з передбаченням».

Учитель читає перші 2–3 абзаци твору і ставить запитання до учнів.

- Яким ви уявляєте тата героїні?*
- Чому він для неї такий особливий?*
- Як ви думаєте, чому він «став зіркою»?*

Учні висловлюють припущення, а вчитель фіксує на дошці.

Аналітична робота з текстом художнього твору.

- Яке перше враження у вас виникло під час читання? Чому?*
- Чи одразу було зрозуміло, про яку подію йдеться в творі? Які деталі це підказали?*
- Як би ви описали голос оповідачки – маленької дівчинки? Які риси ви вловили в її мовленні?*
- Чим для дівчинки був тато? Як вона говорить про нього?*
- Які спогади про тата вона згадує? Чому саме ці?*
- Який момент у творі стає переломним, таким, що дає зрозуміти, що тато загинув?*
- Хто пояснив дівчинці, що з татом сталося? Якими словами це сказано?*
- Як дитина реагує на те, що тато «став зіркою»? Чи розуміє вона справжній зміст цих слів?*
- Чому дівчинка «вірить» у тата-зірку? Що ця метафора означає для неї?*
- Як дитина намагається впоратися з втратою? Які її слова або дії на це вказують?*

Інтерактивна вправа «Стрічка емоцій»

На дошці розміщується шкала емоцій (радість – спокій – смуток – тривога – біль – надія). Учні позначають (стікерами або усно), які емоції переживає дівчинка у певних фрагментах тексту.

Робота в мікрогрупах «Мотив оповідання»

Група №1 «Мотив втрати».

Завдання: знайти в тексті рядки, де прямо або опосередковано передається біль дитини; виписати художні засоби, що підсилюють емоційність.

Група №2 «Мотив пам'яті та любові»

Завдання: визначити, як дівчинка зберігає пам'ять про батька; пояснити, чому вона уявляє його саме «зіркою».

Група №3 «Мотив героїзму і самопожертви»

Завдання: визначити, як у тексті розкрито поняття героїзму; аргументувати, чому вчинок батька можна назвати героїчним.

Після опрацювання групи презентують результати (по 1,5 хв).

Обговорення змісту художнього твору традиційно реалізується через застосування різних видів початкової бесіди, оскільки вдало сформульовані й методично виважені запитання сприяють активізації пізнавальної діяльності п'ятикласників: спонукають їх зосередитися, аналізувати прочитану інформацію, виявляти уважність та брати участь у змістовому діалозі. У межах запропонованого експериментального плану-конспекту уроку передбачено використання кількох різновидів бесід – *проблемна бесіда, експрес-опитування, аналітична робота з текстом художнього твору.*

Доцільно зауважити, що ефективно зосереджують увагу п'ятикласників та активізують їхню пізнавальну діяльність різноманітні прийоми й види навчальної роботи, орієнтовані на розвиток творчого потенціалу здобувачів освіти. У цьому контексті, на нашу думку, необхідно використовувати, зокрема, *перегляд відеоматеріалу про письменницю з подальшим виконанням завдань за його змістом.* Такий вид роботи сприяє поглибленню знань, формуванню стійкої читацької мотивації, розвитку

навичок самостійної інформаційної діяльності та критичного осмислення біографічних і творчих відомостей.

Перегляд навчального відео про Г. Кирпу

<https://www.google.com/search?q=%>

Експрес-опитування

- *Що нового ви дізналися про письменницю?*
- *Яку освіту здобула майбутня письменниця?*
- *У яких видавництвах вона працювала?*
- *Скільки років віддала журналістській роботі?*
- *Як називалася перша збірка її поезій? У якому році вона побачила світ?*
- *Що становить коло творчих зацікавлень мисткині?*
- *Кому адресує свої твори письменниця?*
- *В яких країнах було надруковано твори Г. Кирпи?*

Підсумковий етап уроку є завершальною, але надзвичайно важливою складовою освітнього процесу, оскільки саме на цьому етапі відбувається інтеграція отриманих знань, уточнення ключових смислів і формування узагальнених висновків. Підсумок уроку дозволяє учням осмислити власну діяльність, оцінити рівень розуміння художнього твору та усвідомити значення вивченого матеріалу у ширшому культурному й особистісному контекстах.

Підсумковий етап виконує функцію смислового завершення уроку: він структурує опанований матеріал, дозволяє підсилити головні ідеї, зняти можливі непорозуміння й забезпечити позитивне емоційне завершення роботи з текстом. Наведемо деякі види робіт, запропоновані нами для виконання на підсумковому етапі.

Літературний диктант.

1. *До якого свята дівчинка отримала подарунок під подушку?*
2. *Для чого героїня малювала тополі такі високі, що аж торкалися неба?*
3. *На кого стала схожа мама дівчинки після усіх подій?*
4. *Куди збиралася їхати героїня з сестрою і мамою? .*

5.3 ким любила проводити час дівчинка, сидячи на веранді?

6.Про що любив розповідати Павлусь?

7.Що пообіцяв зробити Павлусь коли виросте?

8.Що дізнається героїня про Павлусевого тата?

9.Чому головній героїні стає страшно?

10.Скільки років було татові головної героїні?

11.Що засмутило Павлуса?

Проблемна бесіда

-Які художні деталі допомагають зрозуміти, що оповідь ведеться від імені дитини?

-Як би змінився твір, якби його розповідав дорослий?

-Чому авторка обрала саме дитячого оповідача? Який ефект це створює?

-Які слова або образи передають дитячу наївність, щирість безпосередність?

Підсумкове слово вчителя

Твір Галини Кирпи – це зворушлива сповідь про дитячий біль і водночас про силу любові і пам'яті. Через дитячий погляд ми краще розуміємо трагедію війни й героїзм тих, хто віддав життя за свободу. Художнє слово допомагає нам співпереживати та осмислювати важливі цінності.

Отже, в розробленому план-конспекті уроку передбачено всі етапи вивчення епічного твору. Проведення уроку за таким конспектом забезпечить формування предметних і ключових компетентностей та вироблення емоційно-ціннісного ставлення.

З огляду на обмежену кількість навчальних годин, відведених на вивчення творчості Г. Кирпи (5 клас) та О. Михеди (9 клас), доцільним є активне залучення біографічного матеріалу до позакласної діяльності шляхом організації різноманітних виховних заходів. Учителю-словеснику варто спрямувати свої зусилля на використання більш гнучких, нестандартних і творчих форм взаємодії з учнями, періодично виходячи за межі традиційних методів та форматів освітнього процесу.

Пропонуємо орієнтовний перелік заходів, що сприятимуть розширенню й поглибленню знань

- *Літературно-творча майстерня «У світі дитячих почуттів».*
- *Тематична зустріч-обговорення;*
- *Творчий конкурс ілюстрацій;*
- *Майстер-клас із виготовлення «Ліхтарика пам'яті»;*
- *Інтерактивна година «Мій лист герою»;*
- *Творчий воркшоп;*
- *Психолого-літературна година.*

Ефективною, на наш погляд, під час вивчення теми «діти і війна» на уроках української літератури буде інтеграція мистецтва і психології. Рекомендуємо провести позакласний захід у співпраці з практичним психологом «Слово, що підтримує: мистецтво і література як простір емоційної безпеки дитини у воєнний час». Його мета – створити безпечний емоційно-психологічний простір для осмислення теми війни через художній текст, сприяти зниженню тривожності учнів та розвитку навичок емоційної рефлексії засобами літератури та мистецтва. У процесі реалізації такого заходу доцільним буде обговорити емоції здобувачів освіти, виконати вправи на зниження тривожності, зачитувати фрагменти текстів як терапевтичного ресурсу.

Таким чином, позакласна робота з української літератури під час вивчення теми «Діти і війна» та творів Галини Кирпи і Олександра Михеда є не лише засобом поглиблення літературної освіти, а й важливим інструментом гуманістичного, емоційного та громадянського виховання. Саме в позаурочному форматі учні отримують простір для щирого переживання, осмислення і проговорення складного досвіду війни через художнє слово. Відповідно оптимальною умовою для такої роботи є створення комфортної, невимушеної атмосфери, у якій може відбутися змістовний і творчий діалог учнів із постатями письменників та їхнім художнім світом.

Висновки до розділу 3

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що тема «діти та війна» займає важливе місце у змісті сучасної української літературної освіти та має значний дидактичний, виховний і світоглядний потенціал. Її введення до програмового матеріалу сучасної школи зумовлене не лише художньо-естетичною цінністю творів сучасних письменників, а й актуальними соціокультурними запитами, пов'язаними з необхідністю формування у здобувачів освіти гуманістичного світогляду, морально-етичної стійкості, здатності до співпереживання й рефлексії в умовах суспільних трансформацій.

Аналіз стану опрацювання зазначеної проблематики в шкільній практиці підтвердив, що чинні модельні програми з української літератури для 5–9 класів цілком обґрунтовано включають твори сучасних письменників, які репрезентують складні досвіди дитинства, порушені воєнними подіями. На прикладі оповідання Галини Кирпи «Мій тато став зіркою» було простежено, що чинна програма й підручники забезпечують достатній мінімум інформації для змістового, аналітичного та емоційного опрацювання тексту, зокрема: містять біографічні довідки, систему запитань різного типу, завдання творчого й дослідницького характеру, ілюстративний матеріал і міжмистецькі зв'язки. Разом із тим анкетування вчителів засвідчило, що педагогічна спільнота відчуває потребу в розширенні методичної підтримки, зокрема щодо емоційно безпечного опрацювання травматичних сюжетів, урізноманітнення форм роботи та диференціації завдань відповідно до вікових особливостей учнів.

Результати анкетування педагогів підтвердили, що вчителі активно використовують інтерпретаційний, емоційно-ціннісний та проблемно-тематичний підходи, визнаючи їх найбільш результативними для опрацювання воєнної тематики. Вони також відзначають значні труднощі емоційного плану, характерні для учнів, що потребує спеціально

розроблених педагогічних стратегій. Позитивним є широке застосування додаткових матеріалів (документальних відео, фотографій, мистецьких творів, інтерв'ю), що підсилюють контекстуальне розуміння текстів, проте одночасно потребують ретельного педагогічного дозування.

У третьому підрозділі були розроблені методичні рекомендації до вивчення оповідання Г. Кирпи «Мій тато став зіркою», що може слугувати зразком для опрацювання інших творів воєнної тематики. Експериментальний план-конспект уроку враховує вікові, психологічні та емоційні особливості п'ятикласників, забезпечує логічну послідовність етапів уроку – від підготовки до сприймання, через читання та аналіз тексту, до рефлексії й підсумкової діяльності. Особливу увагу приділено інтерактивним методам: *роботі з портретом письменниці, методу «читання з передбаченням», творчим груповим завданням, аналізу емоційної палітри твору*, що сприяє глибшому зануренню в художній світ та формуванню емпатійного читання.

Наголошено, що ефективне вивчення теми «діти та війна» можливе лише за умов інтеграції аналітичної, емоційно-ціннісної та рефлексивної діяльності учнів, поєднання позакласної та урочної форм роботи, а також створення педагогічно доцільного простору для безпечного осмислення травматичних сюжетів. Запропоновані позакласні заходи розширюють можливості глибшого знайомства учнів із темою, сприяють розвитку творчої активності, формуванню емоційного інтелекту та зацікавленості у читанні.

Таким чином, результати проведеного дослідження підтверджують необхідність системного й науково виваженого підходу до вивчення творів на тему «діти та війна». Реалізація запропонованих методичних рекомендацій сприятиме підвищенню ефективності літературної освіти, формуванню ключових і предметних компетентностей, розвитку у здобувачів освіти здатності до емпатії, критичного мислення та морально-етичного судження, що є особливо важливим у сучасних соціокультурних умовах.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дало змогу комплексно проаналізувати художнє осмислення теми «діти та війна» в сучасній українській літературі та визначити методичні засади її вивчення в основній школі. Актуальність теми зумовлена не лише соціокультурним контекстом сьогодення, але й необхідністю формувати в учнів здатність до гуманістичного світосприйняття, критичного мислення, емпатії та відповідального ставлення до історичної пам'яті. У ситуації війни, яку переживає українське суспільство, художні тексти стають важливим засобом осмислення травматичного досвіду й водночас інструментом психологічної підтримки дитини-читача. Саме тому літературознавчий і методичний аналіз таких творів має надзвичайно високу суспільну й педагогічну цінність.

У теоретичному розділі було з'ясовано, що сучасна дитяча та підліткова література, яка актуалізує тему війни, формує новий тип художнього наративу, зорієнтованого на відображення внутрішнього досвіду дитини в умовах соціального лихоліття. Твори Галини Кирпи, Олександра Михеда, Романи Романишин та Андрія Лесіва, а також інші тексти, присвячені війсьній проблематиці, репрезентують складну палітру психологічних станів юних героїв: від втрати й страху до віри, надії та здатності до переосмислення пережитого. Особливої уваги заслуговують художні образи, що втілюють подвиг, материнську стійкість, дитячу вразливість і водночас незламність. Аналіз творів засвідчив, що в цих текстах дитина перестає бути периферійним персонажем та постає як центральний носій моральних смислів і емоційної правди.

Дослідження показало, що інтерпретація теми «діти та війна» в художніх творах передбачає глибокий етичний вимір. Письменники наголошують на необхідності захисту дитинства як фундаментальної цінності, засуджують насильство та дегуманізацію, розкривають травматичний досвід вимушеного переселення, втрати дому, родинних

зв'язків, зміни ідентичності у зв'язку з воєнними подіями. У цьому контексті дитячий погляд на війну стає унікальним інструментом художнього пізнання реальності, оскільки завдяки емоційній відкритості й безпосередності дозволяє читачеві критично осмислити її антигуманну сутність.

Літературознавчий аналіз засвідчив, що твори про дітей і війну мають виразний потенціал для навчання в основній школі. Вони містять багатий спектр тем, мотивів, образів, що сприяють формуванню в учнів емоційно-ціннісного досвіду, розвитку уяви, морально-етичного судження. Разом з тим їхня складність потребує ретельного методичного опрацювання. У роботі визначено психологічні особливості підлітків, які впливають на сприймання художнього тексту на воєнну тематику: підвищена емоційність, загострене почуття справедливості, потреба в опорних цінностях, у моделюванні смислів та рефлексії пережитого. Це вимагає делікатного педагогічного підходу та чіткого структурування навчального матеріалу.

Укладачі чинних модельних навчальних програм пропонують включати тему «діти та війна» до змісту літературної освіти вже з 5 класу. Проте обмежена кількість годин і високий рівень емоційної складності текстів потребують модернізації підходів до їх вивчення. Розроблений у межах дослідження експериментальний план-конспект уроку та система позакласних виховних заходів демонструють можливості комплексного підходу, що поєднує аналітичну роботу з текстом, емоційно-ціннісне осмислення, інтерпретаційні вправи, створення власних творчих продуктів, медіавізуалізацію матеріалу. Запропоновані види діяльності відповідають віковим особливостям п'ятикласників та забезпечують реалізацію компетентнісної парадигми сучасної літературної освіти.

У роботі доведено, що ефективне опрацювання художніх творів на тему «діти та війна» можливе лише за умов, коли освітній процес будується на принципах гуманізації, психологічної безпеки, взаємоповаги та партнерської взаємодії між учителем і здобувачами освіти. Аналіз тексту стає не лише інтелектуальною діяльністю, а й засобом формування емпатії,

здатності до співпереживання, розуміння морального вибору та відповідальності. Саме тому методика роботи з такими творами потребує оновлення та доповнення інноваційними підходами, що поєднують класичні інтерпретаційні методи з інтерактивними формами роботи.

Підсумовуючи результати дослідження, потрібно зазначити, що поставлені у магістерській роботі завдання виконані в повному обсязі.

Отже, результати наукового дослідження підтверджують необхідність науково виваженого, системного підходу до роботи з художніми творами про дітей і війну. Використання окреслених методичних рекомендацій дозволить учителю української літератури значно розширити можливості навчальної взаємодії, забезпечити глибше розуміння тексту учнями, сприяти їхньому особистісному розвитку й формуванню стійких морально-етичних орієнтирів. Усе це засвідчує важливість подальших наукових розвідок, спрямованих на вдосконалення методики вивчення сучасної української літератури у школі, зокрема творів, що художньо інтерпретують досвід воєнного дитинства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аношкіна Г. Галина Кирпа. Факти із життя та творчості письменниці. Поезія «Коли до нас темної ночі», «Мій ангел такий малесенький». *Українська мова і література в школах України*. 2016. № 10. С. 19–22.
2. Астрахан Н. Теорія літератури: основи, традиції, актуальні проблеми: навчальний посібник. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021. 296 с.
3. Баран У. С. Дитяча та підліткова література: процеси ідеологічної та естетичної канонізації-деканонізації. *Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва «Література. Діти. Час»*. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Українська література для і про дітей: історичні здобутки й тенденції розвитку» (11 жовтня 2016 року). Старобільськ: Вид-во ДЗ «Луганський національний університет імені Т. Шевченка». 2016. 155 с. С. 8–16.
4. Білоус П. В. Вступ до літературознавства : навч. посіб. Київ : Академія, 2011. 336 с.
5. Богданець-Білоskalенко Н., Качак Т. Сучасна українська література для підлітків: огляд останніх років. *Українська мова і література в школах України*. 2017. № 4. С. 21–24.
6. Богданець-Білоskalенко Н. Розвиток літератури для дітей середини ХХ – початку ХХІ століть. Дитяча література. Твори українських письменників II половини ХХ – початку ХХІ століть: навчальний посібник. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2011. 480 с.
7. Борзенко О. Українська література: підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Харків : «Ранок», 2022. 363 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
9. Вернигора Н. Література для дітей у ХХ ст.: жанрово-тематичний аспект. *Наукові записки Інституту журналістики*. К.: Інститут журналістики КНУ Тараса Шевченка, 2004. Т. 14. С. 87–94.

10. Версатильність проблемно-тематичних репрезентацій у сучасній українській художній літературі для дітей та юнацтва URL : <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/455/12243/25594-1?inline=1> (дата звернення: 01.11.2024).

11. Винник В. М. Дитяча література : до проблеми бінарності текстів. *Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки*. 2011. Вип. 60. С. 197–199.

12. Вовк У. С. Поняття дитячої літератури та її художня специфіка. *Слово Світ. Вісник Національного університету “Львівська Політехніка”*. Львів : Національний університет “Львівська Політехніка”. 2002. № 453. С. 352–356.

13. Вовк О. В. Основні завдання української дитячої літератури (роздуми над проблемою). URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/16570/27-Vovk.pdf?sequence=1> (дата звернення 07.09.2024).

14. Галич О. А. Вступ до літературознавства: підручник для студ. вищ. навч. закл. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. 288 с.

15. Герасименко Н. Словами очевидців: література від Євромайдану до війни. Тернопіль: Джура, 2019. 128 с.

16. Гнідець У. Література для юнацтва : простота і складність наративного дискурсу (на прикладі роману “Маргаритко, моя квітко” Крістине Нестлінгер). *Слово і час*. 2012. № 10. С. 36–41.

17. Гнідець У. Концептуалізація розуміння сучасної літератури для дітей та юнацтва в світлі наукової критики. *Література. Діти. Час*. 2011. Вип. 2. С. 25–35. URL: <http://www.chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/46> (дата звернення: 15.07.2025).

18. Гнідець У. Спроба канонізації сучасної літератури для дітей. Блог “Казкарка”. URL: <http://kazkarka.com/studiji/sprobakanonizatsiji-suchasnoji-literatury-dlya-ditej.html>. (дата звернення: 17.07.2025).

19. Говоримо з дітьми про війну: 12 книг для старших підлітків. URL : <https://learning.ua/blog/202207/hovorymo-z-ditmy-pro-viinu-12-knyh-dliastarshykh-pidlitkiv/> (дата звернення: 02.09.2025).
20. Денисенко Л. Майя та її мами. URL: <https://ru.scribd.com/document/797971484/%D0%9C%D0%B0%D0%B9%D1%> (дата звернення: 11.08.2025).
21. Денисенко Л. Діти повітряних тривог. <https://docs.google.com/document/d/1ppbb2jHyOAZVwN1xJW6PVIX5b5FOew9s/edit?pli=1> (дата звернення: 11.08.2025).
22. Дончик В. Доля української літератури – доля України. Монологи й полілоги. Київ: Грамота, 2011. 171 с.
23. Дончик В. Неминуче й неминуще: літературні дослідження і хроніки. Київ: Наукова думка, 2012. 158 с.
24. Зайцева К. Наратологічні аспекти дослідження сучасної дитячої літератури. *Літературознавчі студії КНУ*. Вип. 35. ВПЦ «Київський університет», 2012. С. 220–225.
25. Захарченко О. Модерністська поезія Галини Кирпи для дітей. *Українська мова і література в школах України*. 2016. № 4. С. 23–27.
26. Жалай В. Я., Жалай А. В. «Концепт» як базова одиниця когнітивної лінгвістики і пареміології. *Проблеми семантики слова, речення та тексту*. 2012. Вип. 28. С. 143–149.
27. Живі письменники. Як говорити з дітьми про війну та мир. Посібник. / Упор. Т. Стус, А. Третяк, М. Артеменко. К. 2023. 150 с.
28. Калинич О., Дячок С. Українська література: підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : «Астон», 2022. 293 с.
29. Качак Т. Українська література для дітей та юнацтва : підручн. Вид. 2., стереотипне. К. : ВЦ «Академія», 2018. 352 с.
30. Качак Т. Дитина-читач і специфіка рецепції як оптика дослідження літератури для дітей та юнацтва. *Окриленість словом: збірник наукових*

праць на пошану професора Степана Хороба / Відп ред., упорядн. Роман Піхманець. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2019. 684 с. С. 247–256.

31. Качак Т. Б. Сучасна українська література для дітей та юнацтва як зміст літературної освіти. *Гірська школа Українських Карпат*. 2017. № 1 7. С. 161– 165. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gasuk_2017_17_40 (дата звернення 10.07.2025).

32. Качак Т. Б., Близнюк Т. О. Війна в сучасній українській літературі для дітей та юнацтва. *Наукові записки*. Серія: Філологічні науки. 2024. № 209. С. 151–157.

33. Кизилова В. В. Дитяча література : стан, проблеми, перспективи. *Актуальні проблеми слов'янської філології* : [міжвуз. зб. наук. ст.]. Донецьк : ТОВ «ЮгоВосток, Лтд», 2009. Вип. XX : Лінгвістика і літературознавство. С. 236–240.

34. Кизилова В. Література для дітей та юнацтва: художня специфіка, тенденції інтерпретації. *Актуальні проблеми української літератури і фольклору*. Донецьк, 2012. Вип. 17. С. 10–19.

35. Кизилова В. Художня специфіка української прози для дітей та юнацтва другої половини ХХ століття : монографія. Луганськ : Вид-во ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2013. 400 с.

36. Клочек Г. «Художній світ» як категоріальне поняття. *Слово і час*. 2007. № 9. С. 3–14.

37. Кирпа Г. Мій тато став зіркою. Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. 38 с.

38. Константинова К. Творчість після повномасштабного вторгнення. URL : <https://zn.ua/ukr/ART/pismennik-oleksandr-mikhed-same-okachanijpismennitskijmjaz-trimaje-mene-na-plavu.html> (дата звернення: 13.01.2025)

39. «Котик, Півник, Шафка»: символи незламності українців на сторінках казки для всієї родини від Олександра Михеда. URL : <http://maydan.drohobych.net/?p=129180> (дата звернення: 13.01.2025)

40. Кулагіна І. О. Вікова психологія: навч. посібн. Київ, 1999. 176 с.
41. Кулінська Я. І. Історичний факт і література для дітей (на матеріалі прози сучасних письменників: роману О. Захарченко «Вертеп», повісті Г. Кирпи «Мій тато став зіркою», «Казки про майдан», Х. Лукашук і казки Р. Романишин та А. Лесіва «Війна, що змінила Рондо», «Повернутися з війни» Н. Нагорної та ін.). *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. Збірник наукових праць (філологічні науки). 2020. № 16. С. 35–40.
42. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / голова ред. А. Волков ; Буковинський центр гуманітарних досліджень. Чернівці : Золоті литаври, 2001. 347 с.
43. Лесик В. Про ідейність художньої літератури. К., 1980. 64 с.
44. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. Т. 2 / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 624 с.
45. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. К.: ВЦ «Академія», 1997. 752 с.
46. Літературознавство. Словник основних понять. / Пер. з нім. А. Цяпи. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2008. 280 с.
47. Мараховська Т. Стань дитині вірним другом, або як порозумітися з підлітком. *Психолог* : газета. 2012. № 23(503), грудень. С. 36–38.
48. Михед О. Котик, Півник, Шафка [Текст] : повість. Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. 72 с.
49. Михед О. «Котик, Півник, Шафка», символи української стійкості з Бородянки оживають. URL : <https://poglyad.tv/oleksandr-mihed-kotikpivnik-shafka-simvoli-ukrayinskoji-stiykosti-z-borodyanki-ozhivayut-article> (дата звернення: 05.07.2025).
50. Міщук К. Світ, у якому живе світло. URL : <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2015/11/17/073212.html> (дата звернення: 18.09.2025).
51. Мовчун А. Щемке й трепетне поетичне слово Галини Кирпи (про книгу вибраного «Місяць у колисці»). *Початкова школа*. 2014. № 7. С. 44–47.

52. Модельна навчальна програма «Українська література (5-6 класи)» для закладів загальної середньої освіти (автори: Т. Яценко, В. Пахаренко, О. Слижук, І. Тригуб, Т. Качак, В. Кизилова, Л. Овдійчук, С. Дячок, В. Макаренко). URL:

https://drive.google.com/file/d/1NJyC96_f3hglHcWCTP6Q2ixXJv3ehlxh/view?pli=1 (дата звернення: 03.03.2025).

53. Модельна навчальна програма «Українська література (7-9 класи)» для закладів загальної середньої освіти (авт. Т. Яценко, В. Пахаренко, О. Слижук, І. Тригуб) URL: <https://drive.google.com/file/d/1xkaacdgbExLxilirFarSZsvn7FIhdsI2/view> (дата звернення: 03.03.2025).

54. Модельна навчальна програма «Українська література. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: В. Архипова, С. Січкара, С. Шило) URL: <https://drive.google.com/file/d/1mZUOTHruXmNJXck7fmtL5bPReQvXwgFR/view> (дата звернення: 03.03.2025).

55. Модельна навчальна програма «Українська література. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори М. Чумарна, Н. Пастушенко). URL: https://drive.google.com/file/d/1MRfi5sRENH_yVuxtZ_Lh0IyYvHPKekP9/view (дата звернення: 03.03.2025).

56. Наєнко М. К. Історія українського літературознавства : підручник. Вид. 2-ге, зі змін. й допов. Київ : Академія, 2001. 359 с.

57. Негрій І. І. Сучасні образи в українській прозі для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку під час російсько-української війни. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. 2023. Вип. 53. С. 299–306.

58. Орлова О. В., Орлов О. П. Основи літературознавства. Тексти лекцій : навч.-метод. посіб. для підготовки здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» галузь знань 01 Освіта / Педагогіка за спеціальністю 014 Середня

освіта «Мова і література (англійська/німецька)». Полтава : Сімон, 2020. 123 с.

59. Павличко С. Теорія літератури. Київ: Основи, 2002. 679 с.

60. Павлова О. «Котик, Півник, Шафка»: книжка про нову реальність. URL : <https://tyzhden.ua/kotyk-pivnyk-shafka-knyzhka-pro-novurealnist/> (дата звернення: 12.08.2025).

61. Папуша О. М. Дитяча література як маргінес літературознавчої теорії: до проблеми конституювання об'єктів наукового дискурсу. *Слово і час*. Науковий журнал інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України та національної спілки письменників України. 2004, № 12. С. 20–27.

62. Папуша О. М. Теоретичний дискурс дитячої літератури: у пошуках об'єкта. *Вісник НУ імені Івана Франка*, Львів, 2002. С. 172–183.

63. Позичайло А. «Мій тато став зіркою»: для дорослих з дитячих уст. URL : <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2015/11/25/072651.html>. (дата звернення: 11.11.2024).

64. Потебня О. Естетика і поетика слова : збірник. Київ : Мистецтво, 1985. 301 с.

65. Пухонська О. Поза межами бою. Дискурс війни в сучасній літературі: Монографія. Брустури: Дискурсус, 2022. 288 с.

66. Рафеєнко В. 1000 слів про війну. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/1000-sliv-pro-viinu> (дата звернення: 28.06.2025).

67. Романишин Р., Лесів А. Війна, що змінила Рондо. Львів: Видавництво старого Лева, 2015. 40 с.

68. Романцова Б. 23 найважливіші книжки року в українській літературі URL: <https://liroom.com.ua/books/23-books-of-the-year-2022/> (дата звернення: 28.04.2025).

69. Русіна О. Абрикоси зацвітають уночі. Львів: ВСЛ, 2022. 144 с.

70. Скориця Д. В. Шарова Т. М. Специфіка сучасної української дитячої літератури. *Українські студії в європейському контексті*: зб. наук. пр. 2021.

№ 4. С. 79–86. URL: <http://elar.tsatu.edu.ua/handle/123456789/16004> (дата звернення 30.06.2025).

71. Скубановська Н. І., Фялковська О. Т. Комп'ютерна залежність – виклик. *Шкільному психологу. Усе для роботи* : (науково-методичний журнал). 2015. № 3(75), березень. С. 15-19.

72. Слижук О. А. Формування у молодших підлітків поняття про героїчну особистість у процесі навчання української літератури. *Науково-методичний вісник*. 2022. № 1–4 (99-102). С. 83–85.

73. Стахів М. Війна. Діти. Література: дитячі книжки та війна в Україні. URL: <https://www.goethe.de/prj/lek/uk/ueb.html> (дата звернення: 24.06.2025).

74. Тараторіна С. Дитяча книжка часів війни має вберегти дитину. URL: <http://www.barabooka.com.ua/dityacha-knizhka-chasiv-vijni-maie-vberegiti-ditinu> (дата звернення: 21.07.2025).

75. Ткаченко А. О. Мистецтво слова : Вступ до літературознавства: Підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. 2-е вид., випр. і доповн. К.: ВПЦ «Київський університет», 2003. 448 с.

76. Українська літературна енциклопедія : електронна версія видання : т. 1–3 / Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка ; Редкол.: І. О. Дзевєрін (відповід. ред.) та ін. Київ : Голов. ред. УРЕ ім. М. П. Бажана, 1988–1995. URL: https://vue.gov.ua/images/4/40/РГ_літературознавство1_OUT_E.pdf (дата звернення: 26.05.2025).

77. Український письменник, який став солдатом, – Олександр Михед. URL : <https://daycom.com.ua/news/ukrayinskiy-pismennik-yakiy-stav-soldatomoleksandr-mihed-ce-ne-viyna-putina.-ce-viyna-yaku-vede-ves-rosiyskiy-parod> (дата звернення: 01.02.2025).

78. Цалапова О. Секуляризація страшного в сучасній українській літературі для дітей. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи*. Том XIV: Виміри сталого розвитку в теорії та

практиці / [Ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль – Херсон: Посвіт, 2023. 182 с. С. 130-133.

79. Шпіца Р. І., Полатайко О. М., Фізер В. С. Формування мистецьких знань підлітка відповідно до їх вікових особливостей та потреб. *Теорія і методика мистецької освіти*. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 14. 2019. Вип. 27. С. 149-154.

80. Шулькова К. І. Тенденції розвитку дитячої літератури кінця ХХ – початку ХХІ століття. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2015. Вип. V. С. 294–303.

81. Яценко Т. О. Українська література : підруч. для 5 класу закладів загальної середньої освіти / Т. О. Яценко, В. І. Пахаренко, О. А. Слижук. К. : Видавничий дім «Освіта», 2022. 256 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

План-конспект уроку з української літератури для 5 класу

Тема: Галина Кирпа «Мій тато став зіркою» (скорочено).

Зворушлива оповідь маленької дівчинки, тато якої загинув на Майдані. Особливості показу світу очима дитини. Мотиви втрати рідної людини, почуття й переживання дитини. Ідея героїзму й самопожертви

Компетентності:

предметні: учень/учениця уважно слухає художні твори про дивовижний світ дитинства; коротку інформацію про життя і творчість письменника; вичерпно відповідає на запитання за змістом почутого повідомлення; стисло переказує зміст художнього твору; знаходить у тексті художнього твору приклади теоретико-літературних понять, пояснюючи їх сутність; формулює основну думку твору; характеризує персонажів твору, їхню поведінку та вчинки, виявляючи толерантність;

ключові: учень/учениця формулює висновки на основі аналізу творів щодо майстерного розкриття духовного світу дітей, їхніх характерів і міжособистісних стосунків; проводить паралелі між образами й ситуаціями, зображеними в творах про дитинство, і власним життєвим досвідом для формування базових морально-етичних норм; представляє текст прочитаних художніх творів, використовуючи різні способи й засоби візуалізації змісту; створює власний медійний продукт (мультфільм, відеоролики тощо) та/або письмові творчі роботи різних жанрів з мотивами прочитаного.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань і розвитку на їх основі умінь і навичок

Обладнання: портрет Г. Кирпи, навчальне відео про письменницю, фото та ілюстрації з Майдану гідності

Зміст уроку

I. Актуалізація опорних знань учнів

1.1. Інтерактивний прийом «Асоціативний куш»

Завдання для учнів: сформулювати слова, які асоціюються з поняттями «дитинство», «тато», «втрата», «надія».

1.2. Бесіда-«коротка розвідка»

- Чому тема «Діти і війна» є особливо важливою у сучасній літературі?
- Чи легко дитині зрозуміти, що означає «втрата»?
- Що, на вашу думку, допомагає дитині пережити біль втрати?
- Чи знаєте ви, що таке Революція гідності?

II. Повідомлення теми, мети, завдань уроку. Мотивація навчальної діяльності учнів.

2.1.Слово вчителя. Сьогодні на уроці ми будемо працювати з твором, де історія трагічної втрати розказана очима маленької дівчинки, яка намагається зрозуміти, чому її тато більше не повернеться. Отже, тема уроку: «Галина Кирпа «Мій тато став зіркою» (скорочено). Зворушлива оповідь маленької дівчинки, тато якої загинув на Майдані. Особливості показу світу очима дитини. Мотиви втрати рідної людини, почуття й переживання дитини. Ідея героїзму й самопожертви».

Протягом уроку ми з вами будемо досліджувати особливості оповіді від імені дитини, визначимо емоційні й психологічні акценти твору, розкриємо мотиви втрати, пам'яті, любові та героїзму, розвиватимемо навички елементів аналізу художнього твору.

III. Сприймання та засвоєння нового навчального матеріалу.

3.1.Вступне слово вчителя.

Сьогодні ми познайомимося з твором письменниці, яка має особливий дар – говорити з дітьми й підлітками просто, щиро й глибоко. Це Галина Кирпа – сучасна українська поетеса, прозаїк, перекладачка, лауреатка численних літературних премій. Її творчість вирізняється теплом, уважністю до дитячого світу та здатністю передати найтонші емоційні відтінки, які дорослі інколи втрачають або не помічають.

Галина Кирпа багато років працює з дитячою літературою. Вона переклала українською мовою твори відомих європейських авторів, зокрема видання для дітей і підлітків. Проте її власні оповідання й поезії – це не просто художні тексти, а спроба підтримати маленьких читачів, допомогти їм зрозуміти складні почуття, знайти опору в собі та в близьких.

3.2. Мотиваційне спостереження «Портрет як текст».

Учитель, демонструючи портрет Г. Кирпи, ставить питання до учнів:

- На що ви звернули увагу насамперед?
- Які риси характеру, на вашу думку, відображені на обличчі письменниці?
- Які емоції передає її погляд?

3.3. Перегляд навчального відео про Г. Кирпу

<https://www.google.com/search?q=%>

3.4. Експрес-опитування

- Що нового ви дізналися про письменницю?
- Яку освіту здобула майбутня письменниця?
- У яких видавництвах вона працювала?
- Скільки років віддала журналістській роботі?
- Як називалася перша збірка її поезій? У якому році вона побачила світ?
- Що становить коло творчих зацікавлень мисткині?
- Кому адресує свої твори письменниця?
- В яких країнах було надруковано твори Г. Кирпи?

3.5. Інтерактивна вправа «Голос із зображення»

Учитель обирає одну з ілюстрацій і ставить завдання для учнів:

- уявити, що зображена людина може говорити;
- скласти 2–3 речення від її імені.

3.6. Коментар учителя.

Після Революції Гідності письменниця звернулася до теми, яка стала болючою для багатьох українських родин — теми втрати, героїзму й дитячого переживання війни. Саме так з'явився твір «*Мій тато став зіркою*», присвячений дітям, чий батьки загинули на Майдані. Цей текст не

документальний, але дуже правдивий — у ньому звучить голос дитини, яка намагається зрозуміти, чому тато не повернувся додому, і водночас зберегти про нього найсвітлішу пам'ять.

3.7. Інтерактивний прийом «Читання з передбаченням».

Учитель читає перші 2–3 абзаци твору і ставить запитання до учнів.

-Яким ви уявляєте тата героїні?

-Чому він для неї такий особливий?

-Як ви думаєте, чому він «став зіркою»?

Учні висловлюють припущення, а вчитель фіксує на дошці.

3.8. Аналітична робота з текстом художнього твору.

-Яке перше враження у вас виникло під час читання? Чому?

-Чи одразу було зрозуміло, про яку подію йдеться в творі? Які деталі це підказали?

-Як би ви описали голос оповідачки — маленької дівчинки? Які риси ви вловили в її мовленні?

- Чим для дівчинки був тато? Як вона говорить про нього?

- Які спогади про тата вона згадує? Чому саме ці?

- Який момент у творі стає переломним — тим, що дає зрозуміти, що тато загинув?

-Хто пояснив дівчинці, що з татом сталося? Якими словами це сказано?

Як дитина реагує на те, що тато «став зіркою»? Чи розуміє вона справжній зміст цих слів?

-Чому дівчинка «вірить» у тата-зірку? Що ця метафора означає для неї?

-Як дитина намагається впоратися з втратою? Які її слова або дії на це вказують?

3.9. Інтерактивна вправа «Стрічка емоцій»

На дошці розміщується шкала емоцій (радість – спокій – смуток – тривога – біль – надія). Учні позначають (стікерами або усно), які емоції переживає дівчинка у певних фрагментах тексту.

3.10. Робота в мікрогрупах «Мотив оповідання»

Група №1 «Мотив втрати».

Завдання: знайти в тексті рядки, де прямо або опосередковано передається біль дитини; виписати художні засоби, що підсилюють емоційність.

Група №2 «Мотив пам'яті та любові»

Завдання: визначити, як дівчинка зберігає пам'ять про батька; пояснити, чому вона уявляє його саме «зіркою».

Група №3 «Мотив героїзму і самопожертви»

Завдання: визначити, як у тексті розкрито поняття героїзму; аргументувати, чому вчинок батька можна назвати героїчним.

Після опрацювання групи презентують результати (по 1,5 хв).

3.11. Аналіз особливостей оповіді від імені дитини

-Як дитина пояснює дорослі події?

-Які слова й образи вказують на дитячий спосіб мислення?

-Чому дитячий погляд робить твір ще зворушливішим?

Коментар учителя: Дитячий голос у творі – не лише художній прийом, а спосіб передати чистоту, беззахисність і водночас духовну силу маленької героїні.

3.12. Інтерактивне творче завдання «Лист до тата»

Завдання для учнів: скласти короткий лист від імені дівчинки до тата; або лист від власного імені до героя твору.

IV. Підсумок уроку.

4.1. Літературний диктант.

1. До якого свята дівчинка отримала подарунок під подушку? (день ангела)
2. Для чого героїня малювала тополі такі високі, що аж торкалися неба? (щоб стомлений тато міг відпочити).
3. На кого стала схожа мама дівчинки після усіх подій? (на кульбабку, що одцвіла).
4. Куди збиралася їхати героїня з сестрою і мамою? (до бабусі татової мами).
5. З ким любила проводити час дівчинка, сидячи на веранді? (з двоюрідним братом Павлусем).

6. Про що любив розповідати Павлусь?(танки та бомбардувальники).
7. Що пообіцяв зробити Павлусь коли виросте? (відмінити танки і бомбардувальники).
8. Що дізнається героїня про Павлусевого тата? (що він на війні).
9. Чому головній героїні стає страшно?(пригадує що по радіо казали про загиблих під Луганськом).
10. Скільки років було татові головної героїні? (28).
11. Що засмутило Павлуся?(що дівчинка не завжди може бачити тата).

4.2. Проблемна бесіда

- Які художні деталі допомагають зрозуміти, що оповідь ведеться від імені дитини?
- Як би змінився твір, якби його розповідав дорослий?
- Чому авторка обрала саме дитячого оповідача? Який ефект це створює?
- Які слова або образи передають дитячу наївність, щирість, безпосередність?

4.3. Підсумкове слово вчителя

Твір Галини Кирпи – це зворушлива сповідь про дитячий біль і водночас про силу любові і пам'яті. Через дитячий погляд ми краще розуміємо трагедію війни й героїзм тих, хто віддав життя за свободу. Художнє слово допомагає нам співпереживати та осмислювати важливі цінності.

V.Оголошення і коментар домашнього завдання.

1. Зробити творчу візуалізацію або цифрову ілюстрацію «Тато-зірка», передавши символічний зміст образу.